

Ο ΚΡΗΣ ΠΟΙΗΤΗΣ ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΣΑΧΛΙΚΗΣ*

Τὰ ποιήματα τοῦ Σαχλίκη διεσώθησαν εἰς τρία χειρόγραφα: τὸ Παρισινὸν (P), τὸ τῆς Νεαπόλεως (N) καὶ τὸ τοῦ Montpellier (M). Ὁ P ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Wagner, ὁ ὁποῖος ἔλαβεν ἐπίσης ὑπ' ὄψιν του καὶ τὰς γραφὰς τοῦ M¹: τὸ δεύτερον ποίημα τοῦ κώδικος N ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Σ. Δ. Παπαδημητρίου². Οἱ κώδικες διαφέρουν ἀλλήλων κατὰ τὴν σειρὰν καὶ τὴν γραφὴν τῶν στίχων· ἀναγκαῖα εἶναι ἐπομένως μία κριτικὴ ἔκδοσις τῆς ὅλης κληρονομίας τοῦ Σαχλίκη, βασιζομένη καὶ ἐπὶ τῶν τριῶν χειρογράφων. Τοιαύτη ἔκδοσις προητοιμάζετο ὑπὸ τοῦ R. Cantarella, καθ' ὅσον ὅμως γνωρίζομεν δὲν ἐδημοσιεύθη³.

Ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου, εἰς τὴν μελέτην ἣ ὁποία συνοδεύει τὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου, παρέχει μίαν κατὰ προσέγγισιν χρονολόγησιν τοῦ ἔργου τοῦ Σαχλίκη. Διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ *terminus a quo*, ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου βασίζεται ἐπὶ τῶν στίχων τοῦ Σαχλίκη I, 320-329⁴, εἰς τοὺς ὁποίους ἀναφέρεται ὅτι ἔραστῆς ἐμφανίζεται εἰς τὴν

---

*) Ἡ παροῦσα μελέτη τοῦ κ. Γ. Ν. Λεοῦμπάρσκυ ἐδημοσιεύθη ῥωσιστὶ ὑπὸ τὸν τίτλον «Kritskij poet Stefan Sachlikis» εἰς τὸ περιοδικὸν *Vizantijskij Vremennik* («Βυζαντινὰ Χρονικά» τῆς Μόσχας), τόμ. XVI (1959), σελ. 65-81. Ἔνεκα τοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὅποιον παρουσιάζει αὕτη καὶ διὰ νὰ καταστῇ προσιτὴ εἰς τοὺς Ἑλληνας ἐρευνητάς, ἐκρίθη σκόπιμον ὅπως παρατεθῆ ἑνταῦθα μεταφράσις αὐτῆς.

¹) G. Wagner, *Carmina Graeca medii aevi*, Leipzig, 1874, σελ. 62-105.

²) Σ. Δ. Παπαδημητρίου, Ὁ Στέφανος Σαχλίκης καὶ τὸ ποίημά του «Ἀφήγησις παράξενος», *Letopis istorico-filologiceskogo obscestva pri Novorossijskom Universitete* (=Χρονικὸν τῆς παρὰ τῷ Πανεπιστημίῳ τοῦ Νοβοροσίσκ Ἱστορικῆς καὶ Φιλολογικῆς Ἑταιρείας), IV, τμ. βυζαντ. III (1896), σελ. 15-52.

³) R. Cantarella, *Un poeta Cretese del secolo XV: Stefano Sachlikis*, «Atene e Roma», τ. XXXVII, 1935. Εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Cantarella ἀναφέρεται ὅλη ἡ μέχρι τοῦ 1935 περὶ τοῦ Σαχλίκη βιβλιογραφία, εἰς ἣν προσθετέον καὶ τὸ ἄρθρον τοῦ G. Reichenkron, *Stephanos Sachlikis, Autobiograph und Moralist*, Festgabe für F. Neubert, Berlin, 1956, τὸ ὅποιον παρέμεινεν ἀπόσιτον εἰς ἡμᾶς.

⁴) Ἀκολουθοῦμεν τὸν ὑπὸ τοῦ Σ. Δ. Παπαδημητρίου προταθέντα τρόπον παραπομπῆς: διὰ τοῦ ἀριθμοῦ I ἀναφέρονται οἱ στίχοι τῆς ἐκδόσεως Wagner (G. Wagner, ἔνθ' ἀν. σελ. 62-78), διὰ τοῦ II—τὸ δεύτερον ποίημα τῆς

οἰκίαν ἀπλήστου ἐταίρις, ἡ μήτηρ τῆς ὁποίας τοῦ ἀπαντᾶ μὲ θυμὸν ὡσὸν μανδάτον θλιβερὸν ἀπὸ τὴν Ρωμανίαν. Ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου εὐλόγως ὑποθέτει ὅτι ὑπὸ τὸ μανδάτιον θλιβερὸν ὑπονοεῖται ἡ εἶδησις περὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Διὰ τὸν προσδιορισμὸν τοῦ *terminus ad quem* ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου βασίζεται ἐπὶ βάσεως μᾶλλον ἀσταθοῦς. Ὁ Σαχλίκης, ἄν καὶ ἀφιερώνει ἔργον δλόκληρον εἰς τὰ τυχερὰ παίγνια, οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τοῦ χαρτοπαιγνίου. Τοῦτο, κατὰ τὸν Σ. Δ. Παπαδημητρίου, σημαίνει ὅτι τὸ χαρτοπαιγνίον ἦτο παντελῶς ἄγνωστον εἰς τὸν Σαχλίκην καὶ τοὺς συγχρόνους του. Ἡ πρώτη μνεία περὶ τοῦ χαρτοπαιγνίου εὑρίσκεται εἰς τὸ ποίημα τοῦ Γεωργιλλᾶ *Θανατικὸν τῆς Ρόδου*, τὸ ὁποῖον ἐγράφη ὀλίγον μετὰ τὸ ἔτος 1498. Οὕτως, ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου θεωρεῖ τὸ ἔτος 1498 ὡς *terminus ad quem*. Ὁ Σαχλίκης ὅμως ἀφιερώνει τὸ ποίημα εἰδικῶς εἰς τὸ διὰ πεσσῶν παίγνιον: ἡδύνατο, ἐπομένως, νὰ τηρήσῃ σιωπὴν ὡς πρὸς τὸ χαρτοπαιγνίον, τὸ ὁποῖον μόλις ἤρχιζε νὰ διαδίδεται εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἄλλωστε ὁ Γεωργιλλᾶς ἦτο κάτοικος τῆς Ρόδου, ὁ Σαχλίκης ἦτο κρής καὶ ὁ χρόνος διαδόσεως τοῦ χαρτοπαιγνίου εἰς τὰς δύο νήσους δυνατὸν νὰ ἦτο διάφορος. Ὅλιγον ἐπίσης πειστικαί εἶναι αἱ προσπάθειαι τοῦ Σ. Δ. Παπαδημητρίου, ὅπως χρονολογήσῃ ἀκριβέστερον τὸ ἔργον τοῦ Σαχλίκη. Ἀναφερόμενος εἰς τοὺς στίχους τοῦ ποιητοῦ:

*ὁποῦ λυπᾶται πολιτικὴν ὁ Θεὸς νὰ τὸν κουράσῃ
εἰς τὴν Τουρκίαν νὰ ἐξοριστῇ, εἰς Τούρκους νὰ περάσῃ
οὐχὶ νὰ πᾶ πραγματευτὴς πράγματα ν' ἀγοράσῃ,
ἀμμέ 'ς τὲς μαῦρες φυλακὰς ἀπέσω νὰ γηράσῃ* (II, 425 - 428),

ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου παρατηρεῖ ὅτι οἱ στίχοι οὗτοι δυνατὸν νὰ ἀνήκουν εἰς ἔργον γραφέν εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Κρήτες εἶχον τὴν δυνατότητα νὰ ταξιδεύουν εἰς τὴν Τουρκίαν ὡς ἔμποροι (νὰ πᾶ πραγματευτὴς πράγματα ν' ἀγοράσῃ). Κατὰ τὸν Σ. Δ. Παπαδημητρίου, τοιαύτη δυνατότης δὲν ὑπῆρχε κατὰ τὸ διάστημα τοῦ κατὰ τῶν Τούρκων πολέμου (1463 - 1479), τὸ ποίημα ἐπομένως εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν οἱ στίχοι οὗτοι τοποθετεῖται εἰς τὴν πρὸ τοῦ 1463 ἐποχὴν⁵. Παρὰ ταῦτα, κατὰ διασωθεῖσαν μέχρις ἡμῶν πηγὴν, οἱ πτωχοὶ πολῖται ἀκόμη καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου ἐταξίδευον ἐπὶ ξένων πλοίων εἰς τὴν κατακτηθεῖσαν ὑπὸ τῶν Τούρκων Κωνσταντινούπολιν

αὐτῆς ἐκδόσεως (σελ 79 - 105), διὰ τοῦ III — οἱ στίχοι τῆς ἐκδόσεως Σ. Δ. Παπαδημητρίου.

⁵) Ἡ χρονολόγησις τοῦ ἔργου μετὰ τὸ 1479 θὰ προσέκρουεν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Σ. Δ. Παπαδημητρίου καθορισθέντα *terminus ad quem*.

πρὸς ἔμποριαν⁹. Τοιαῦτα ταξίδια ἦσαν πιθανώτατα λίαν διαδεδομένα, διότι, ὡς ἀναφέρει τὸ ἔγγραφο, «τοῦτο συνέφερον εἰς ὄλην τὴν νῆσον» (que res erat utilis toti insule). Ἀκριβεστέραν τῆς εἰς τὸ δευτέρον ἡμῖς τοῦ ΙΕ' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος χρονολόγησιν τοῦ ἔργου τοῦ Σαχλίκη θεωροῦμεν ἀδύνατον¹.

Χάρις εἰς τὸ διασωθῆν εἰς τὸν κώδικα τῆς Νεαπόλεως ποίημα Ἀφήγησις παράξενος, ἐγένοντο γνωστὰ βιογραφικὰ τινὰ στοιχεῖα περὶ τοῦ ποιητοῦ. Τὴν ἱστορίαν τοῦ βίου του περιουσιάζει ὁ Σαχλίκης ὡς ἄλλοις συνεχῶν ἀποτυχιῶν καὶ ἀπογοητεύσεων. Υἱὸς εὐπόρων γονέων, τὴν κληρονομίαν τῶν ὀποίων ἀργότερον ἐπώλησεν⁸, ὁ Σαχλίκης φοιτᾷ εἰς σχολεῖον. Ἀλλὰ μόνον μέχρι τοῦ 14ου ἔτους τῆς ἡλικίας του μελετᾷ μετὰ ζήλου, καί, κατὰ ὁμολογίαν τοῦ ἰδίου, δὲν προώδευσεν πολὺ εἰς τὴν μάθησιν (*ὀλίγα γράμματα ἔμαθα*)⁹. Ὁ Σαχλίκης παρασύρεται εἰς κραιπάλας καὶ γίνεται θαμῶν τῶν οἴκων ἀνοχῆς. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν σταδιοδρομίαν του τὸν ἀναμένει ἡ ἀτυχία: ὁ Σαχλίκης συναντᾷ χήραν τινὰ Κουταγιώταιναν, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ὀδηγεῖται εἰς τὰς φυλακάς¹⁰. Μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν του, ὁ Σαχλίκης μεταβαίνει εἰς χωρίον καὶ διέρχεται τὸν χρόνον του ἀσχολούμενος μὲ τὸ κυνήγιον, φαίνεται δὲ ὅτι οὐδὲν προέκυψεν ἐκ τῆς προσπαθείας του ὅπως ἀσχοληθῇ μὲ τὴν γεωργίαν¹¹. Διὰ τοῦτο μετοικεῖ εἰς τὴν πόλιν καὶ γίνεται δικηγόρος. Ἐδῶ τελειώνουν αἱ πληροφορίες μας περὶ τῆς ζωῆς τοῦ ποιητοῦ.

Ὁ Σαχλίκης γράφει εἰς καθαρώς δημῶδη γλῶσσαν, ἄνευ ἐμφανοῦς ἀναμίξεως στοιχείων τοῦ ἐντέχνου γραπτοῦ λόγου. Χρησιμοποιεῖ πολλὰς λέξεις καὶ ἐκφράσεις τῆς ἰταλικῆς γλώσσης¹², πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι ἀπολύτως φυσικόν, ἐφ' ὅσον ἡ Κρήτη ἦτο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν καὶ τὴν ἰσχυρὰν ἐπιρροὴν τῆς Βενετίας. Αἱ φράσεις τοῦ Σαχλίκη εἶναι συντακτικῶς ἀπλαῖ. Ἡ κατὰ παράταξιν προέχει τῆς καθ' ὑπόταξιν, ὡς εἶναι ἴδιον τοῦ δημῶδους λόγου.

Ἡ χρῆσις δημῶδους γλώσσης ἦτο νεωτερισμὸς διὰ τὴν ἐποχὴν αὐ-

⁹) H. Noiret, Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination vénitienne en Crète de 1380 à 1485, Paris, 1892, σελ. 522 - 523.

⁷) Τὰ χειρόγραφα τῶν ἔργων τοῦ Σαχλίκη χρονολογοῦνται κατὰ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ ΙΣΤ' αἰ.

⁸) III, 85 κέξ.

⁹) III, 59.

¹⁰) III, 109.

¹¹) III, 151 κέξ.

¹²) Ἐπὶ παραδείγματι *Ἰνφέρνο* (it. inferno, ἄσσο (it. asso), *βέργα* (it. verga), *βιόλα* (it. viola), *γρόσσο* (it. grosso) καὶ πολλὰ ἄλλα.

τήν, καθ' ἣν καὶ αὐτὴ ἡ λεγομένη λαϊκὴ λογοτεχνία ἐγράφετο εἰς γλώσσαν, ἡ ὁποία ἦτο πλαστὸν μίγμα λαϊκῶν στοιχείων καὶ ἐντέχνου γραφοῦ λόγου. Ὁ Σ. Π. Παπαδημητρίου καὶ ὁ R. Cantarella θεωροῦν τὴν ιδιοτυπίαν ταύτην τοῦ Σαχλίκη ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀμαθίας τοῦ ποιητοῦ. Ὁ Σαχλίκη ὅμως, φοιτήσας εἰς σχολεῖον ἢ διδασκαλία τοῦ ὁποίου ἐγένετο εἰς λογιαν γλώσσαν, μελετῶν βιβλία καὶ ἀσχολούμενος μὲ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ δικηγόρου, ὄφειλε νὰ ἔχη μίαν ποιάν τινα πνευματικὴν σκευήν. Ἡ χρῆσις τῆς δημώδους γλώσσης καθορίζεται μᾶλλον ὑπὸ τῶν θεμάτων τῶν ἔργων τοῦ Σαχλίκη καὶ ὑπὸ τοῦ δημοκρατικοῦ του προσανατολισμοῦ¹³.

Τὰ ποιήματα τοῦ Σαχλίκη διαιροῦνται εἰς ἕλους τοὺς κώδικας εἰς δύο κύκλους¹⁴. Ὁ πρῶτος, φέρων εἰς τὸ Ρ καὶ Ν τὸν γενικὸν τίτλον *Γραφαὶ καὶ σίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι Κυροῦ Στεφάνου τοῦ Σαχλίκη*, περιέχει καὶ εἰς τὰ τρία χειρόγραφα κείμενον σχεδὸν ὅμοιον. Ὁ δεῦτερος κύκλος, φέρων εἰς τὸν Ρ καὶ Μ τὸν τίτλον *Γραφαὶ καὶ σίχοι καὶ ἐρμηνεῖαι, ἔτι καὶ ἀφηγήσεις κυροῦ Στεφάνου τοῦ Σαχλίκη* καὶ εἰς τὸν Ν τὴν ὀνομασίαν *Ἀφήγησις παρὰ ξένου τοῦ ταπεινοῦ Σαχλίκη τοῦ ἐν Κρήτῃ*, περιέχει ἀριθμὸν καὶ σειρὰν ποιημάτων διάφορον εἰς τὰ διάφορα χειρόγραφα. Ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου καὶ ὁ Cantarella ἰσχυρίζονται ὅτι τὸ ζήτημα, ἐὰν ἢ εἰς κύκλους ἔνταξις ἀνεξαρτήτων ποιημάτων εἶναι ἔργον τοῦ Σαχλίκη ἢ τῶν ἀντιγραφῶν. Διὰ τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὴν σειρὰν καὶ τὴν σύνθεσιν τῶν ἔργων τοῦ ποιητοῦ. Παρέχομεν σχῆμα τῆς διατάξεως τῶν ποιημάτων τοῦ Σαχλίκη εἰς τὰ τρία χειρόγραφα.

Πρῶτος κύκλος Ρ, Μ, Ν: *Περὶ τῆς νύκτας τὰ γυρίσματα* (I, 1 - 117), *Περὶ τὰ ζάρια τοῦ παιγνιδίου* (I, 118 - 239), *Περὶ τῆς πολιτικῆς τὰ καμώματα* (I, 240 - 367). Δεῦτερος κύκλος, Ρ: *Διὰ τοὺς φίλους* (II, 1 - 201), *Διὰ τὴν φυλακὴν* (II, 202 - 266), *Διὰ τοὺς φυλακατόρους* (II, 267 - 340), *Διὰ τὸν φυλακατόραν μου* (II, 341 - 377), *Ἡ*

¹³ Ὅτι εἰς τὴν βυζαντινὴν λογοτεχνίαν τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου καθώριξε τὴν ἐκλογὴν τῆς γλώσσης, ἀποδεικνύει ἀκριβῶς τὸ ἔργον τοῦ Προδρόμου, ὁ ὁποῖος, ἂν καὶ ἔγραφεν εἰς λογιαν γλώσσαν, ἐχρησιμοποίησε τὴν δημώδη εἰς τὰ *Πτωχοπροδρομικά* του.

¹⁴ Ἦδη ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου παρατηρεῖ ὅτι τὰ κείμενα τοῦ Σαχλίκη ἀποτελοῦνται ἐξ ἀνεξαρτήτων ποιημάτων, τὰ ὁποῖα ἐγράφησαν εἰς χρόνον διάφορον. Περὶ τούτου μαρτυρεῖ ἡ ὑπαρξίς μεταβατικῶν στίχων (II, 202 - 203, 267 - 269, 341 - 341, 378 - 381, III, 413 - 417, 484 - 486, 565 - 569, 603 - 607), ἢ συνύπαρξις ἐν τῷ αὐτῷ ἔργῳ στίχων ὁμοιοκαταλήκτων καὶ μὴ, καὶ ἄλλα (βλ. Σ. Δ. Παπαδημητρίου, ἐνθ' ἄν., σελ. 82 κέξ). Τηροῦμεν τοὺς συμβατικὸς τίτλους, οἱ ὁποῖοι ἐδόθησαν ὑπὸ τοῦ Σ. Δ. Παπαδημητρίου εἰς τὰ ἀνεξάρτητα σιχουργήματα.

βουλή τῶν πολιτικῶν (II, 378 - 712). Ν: *Ἀφήγησις παράξενος* (III, 1 - 412), *Διὰ τὴν φυλακὴν* (III, 413 - 483), *Διὰ τοὺς φυλακατόρους* (III, 484 - 564), *Διὰ τὸν φυλακατόραν μου* (III, 565 - 602), *Ἡ Βουλὴ τῶν πολιτικῶν* (III, 602 - 812), *Οἱ Ἀρχεμαυλίστρες* (III, 812 - 908).

Εἰς τὸ Μ ἡ σειρὰ τῶν ἔργων τοῦ δευτέρου κύκλου εἶναι ὁμοία μετὴν τοῦ Ρ. Ἀπὸ τὸν Μ ὁμως ἀπουσιάζει τελείως τὸ *Διὰ τοὺς φίλους* ποίημα.

Ἡ σύνθεσις τοῦ πρώτου κύκλου δὲν παρουσιάζει δυσκολίας. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν δεύτερον δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν μία συγκεκριμένην τάσιν πρὸς λογικὴν διαδοχὴν τῶν ἀνεξαρτήτων ποιημάτων. Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὸν Μ ὁ κύκλος ἀρχίζει διὰ τῆς διηγήσεως περὶ φυλακῆς, συνεχίζεται δὲ διὰ τῆς περιγραφῆς τῶν φυλάκων. Ἐν συνεχείᾳ ὁ συγγραφεὺς περιγράφει τὸν ἰδικόν του ἀύλακα, ἀκολουθεῖ δὲ σάτιρα γενικῶς περὶ πολιτικῶν καὶ συχότατα περὶ τῆς Κουταγιώταινας, πολιτικῆς ἕξ αἰτίας τῆς ὁποίας εὗρισκετο εἰς τὰς φυλακάς. Εἰς τὸν Ν προηγείται τῶν διηγήσεων τούτων ἡ *Ἀφήγησις παράξενος*, ὅπου ὁ Σαχλίκης περιφέρει αὐτοβιογραφίαν του, εἰς τὸ τέλος δέ, μετὰ τὴν *Βουλήν τῶν πολιτικῶν*, ἔχουν προστεθῆ *Οἱ Ἀρχεμαυλίστρες*, ἔργον τὸ ὅποιον ἀπουσιάζει ἀπὸ τὰ λοιπὰ χειρόγραφα. Εἰς τὸν Ρ ἡ παρεμβολὴ τοῦ *Διὰ τοὺς φίλους* ποιήματος εἰς τὸ πρῶτον μέρος φαίνεται ἐλάχιστη δικαιολογημένη, ἀλλ', ὡς θὰ ἀποδειχθῆ κατωτέρω, ἡ τοιαύτη διάταξις δὲν ἦτο ἡ ἀρχική.

Ἀξιὸν προσοχῆς εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ὁμὰς τῶν ποιημάτων *Διὰ τὴν φυλακὴν*, *Διὰ τοὺς φυλακατόρους*, *Διὰ τὸν φυλακατόραν μου*, *Ἡ Βουλὴ τῶν πολιτικῶν*, ὑπάρχει καὶ εἰς τὰ τρία χειρόγραφα καὶ ἔχει τὴν αὐτὴν διάταξιν· ἐπὶ πλέον δὲ οἱ συνδεδεμένοι τὰ ἀνεξάρτητα ποιήματα στίχοι εἶναι ὑποδειγματικῶς ὅμοιοι (II, 267 - 269 = III, 484 - 486, II, 341 - 345 = III, 565 - 599, II, 378 = III, 603).

Οἱ ἀντιγραφεῖς τῶν κωδίκων Ρ, Μ καὶ Ν εἶχον ὅπωςδήποτε πρὸ αὐτῶν χειρόγραφα ἢ καὶ χειρόγραφόν τι - ἀρχέτυπον, ὅπου τὰ ποιήματα αὐτὰ ἦσαν ἤδη συνδεδεμένα καθ' ὠρισμένην τάξιν. Πιθανώτατα, εἰς σύνταξιν τοῦ κειμένου μὴ διασωθεῖσαν μέχρις ἡμῶν, τὸ *Διὰ τοὺς φίλους* ποίημα ἠκολούθει ἀμέσως μετὰ τὴν περιγραφὴν τῆς φυλακῆς. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ *Διὰ τὴν φυλακὴν* ποιήματος ὁ Σαχλίκης γράφει:

*ἐγὼ ἀπεδὰ ἀφήνω το τοῦτο τὸ καταλόγι,
νὰ γράψω καὶ τῆς φυλακῆς τοὺς πόρους καὶ τὰς θλίψεις,
καὶ (διὰ) τοὺς φίλους τοὺς καλοὺς καὶ τοὺς κακοὺς τὸ τί ἔνε*

(III, 415 - 417).

Πράγματι, εἰς τὸ τέλος τοῦ ποιήματος τούτου περιέχεται φυσικὴ μετάβασις εἰς τὴν περὶ φίλων διήγησιν:

*Ἄμμι τότες ἓνα καλὸν τῆς φυλακῆς εὐρίσκω,
 ὅτι τοὺς φίλους τοὺς καλοὺς ἢ φυλακὴ τοὺς δείχνει
 καὶ τοὺς καθάρσιους συγγενεῖς, ἐκείνη τοὺς γνωρίζει*

(III, 479 - 481).

Παρὰ ταῦτα τὸ *Διὰ τοὺς φίλους* ποίημα ἀπουσιάζει ἀπὸ τὸν Μ καὶ Ν, εἰς δὲ τὸν Ρ εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κύκλου. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἢ θέσις τοῦ περὶ φίλων ἔργου ἐφάνη εἰς τὸν ἴδιον τὸν Σαχλίκην ἢ τὸν ἀντιγραφέα του θεματικῶς ὄχι ἢ πρέπουσα, ἐφ' ὅσον διέκοπτε τὴν συνεχῆ διήγησιν περὶ τῶν δεινῶν τῆς φυλακῆς.

Ἐπεὶ τῆς ὑποθέσεως, ὅτι ὁ ὅλος κύκλος τῶν ποιημάτων τούτων εἶχε συνενωθῆ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συγγραφέως, συνηγοροῦν δύο γεγονότα: 1) Τοῦ περὶ τῆς φυλακῆς ποιήματος προηγείται πρόλογος περιέχων σκέψεις περὶ τῆς ἀσταθείας τῆς ἀνθρωπίνης τύχης καὶ χρησιμεύων ὡς εἰσαγωγή τοῦ ὅλου κύκλου (II, 203 - 215). Εἰς δύο ἄλλας περιπτώσεις, ὅπου ἢ σύνθεσις τοῦ κειμένου δὲν παρέχει ἀμφιβολίας, παρατηρεῖται ἀνάλογον μέσον συνδέσεως τῶν ποιημάτων. Οὕτω, τῆς πρώτης συμβουλῆς πρὸς τὸν Φρατζεσκὴν προτάσσεται γενικὴ εἰσαγωγή (I, 1 - 51). Εἰσαγωγή ὑπάρχει ἐπίσης εἰς τὴν *Ἀφήγησιν παράξενον*, τὸ κείμενον τῆς ὁποίας ἐμπεριέχει δύο παλαιότερον γραφέντα ἔργα¹⁵. 2) Ὁ δεῦτερος κύκλος, ἔξαιρέσει τῶν ποιημάτων *Ἀφήγησις παράξενος* καὶ *Ἀρχεμαυλίστρες*, εὐρισκομένων μόνον εἰς τὸν Ν, προϋποθέτει τὴν ὑπὸ τοῦ ἀναγνώστου γνῶσιν τοῦ συνόλου: τὰ ἀνεξάρτητα, μεμονωμένα ποιήματα δὲν δύνανται πρὸ τοῦ τέλους νὰ γίνουιν κατανοητά. Οὕτω, τὸ *Διὰ τοὺς φίλους* ποίημα ἀρχίζει μὲ τὴν δήλωσιν τοῦ ποιητοῦ: *Ἀπὸ τὴν ὄραν τὴν κακὴν ὅποῦ μὲ φυλακίσαν, ὁ λογισμός μου ἐβιάζε με...*¹⁶. Ἦδη αἱ λέξεις αὗται προϋποθέτουν ὅτι ὁ ἀναγνώστης γνωρίζει ὅτι ὁ Σαχλίκης ἦτο ἐγκλειστος εἰς τὰς φυλακάς. Εἰς τὸ τέλος τοῦ ποιήματος τούτου ὁ Σαχλίκης ἀναζητεῖ μέσον τι, διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἠδύνατο νὰ διακρίνη τοὺς πιστοὺς φίλους ἀπὸ τοὺς μὴ, καὶ ὡς τοιοῦτον ὁ ποιητής θεωρεῖ τὴν φυλακὴν¹⁷. Ἡ αὐτὴ σκέψις ὑπάρχει εἰς τὸ τέλος τῆς *Διὰ τὴν φυλακὴν* διηγήσεως, εἰς τοὺς στίχους οἱ ὅποιοι ἀποτελοῦν μετὰβασιν εἰς τὴν περὶ φίλων διήγησιν¹⁸. Εἰς τὸ τέλος τῆς *Βουλῆς τῶν πολιτικῶν* ὁ Σαχλίκης περιγράφει, πῶς ἢ πρόξενος τῆς ἀτυχίας του Κουταγιώταινα τὸν ἐπισκέπτεται εἰς τὰς φυλακάς, πρᾶγμα τὸ ὅποσον δύναται νὰ γίνῃ κατανοητὸν μόνον ὑπὸ ἀναγνώστου γνωρί-

¹⁵) Βλ. Σ. Δ. Παπαδημητρίου, ἐνθ' ἄν., σελ. 112.

¹⁶) II, 1 - 2.

¹⁷) II, 183 - 185.

¹⁸) III, 479 - 483.

ζοντος τὰ προηγούμενα ἔργα τοῦ ποιητοῦ. Δὲν ἀναφέρομεν τὴν στενὴν σχέσιν μεταξὺ ποιημάτων τοῦ Σαχλίκη ὡς τὸ *Διὰ τὴν φυλακὴν*, *Διὰ τοὺς φυλακατόρους*, *Διὰ τὸν φυλακατόραν μου*. Δὲν εἶναι ἀβάσιμος ἡ σκέψις, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς συνέδεσεν ἔργα του διάφορα, ὡς ἔπραξεν εἰς τὴν «*Διαθήκην*» του ὁ μεγαλοφυὴς σύγχρονός του François Villon¹⁹.

Τὸ πρῶτον ἢ ἐν πάσῃ περιπτώσει ἐν τῶν πρώτων ἔργων τοῦ Σαχλίκη εἶναι *Οἱ Ἀρχεμαυλιστρῆς* (III, 812 - 908)²⁰. Εἰς τὸν κώδικα N τὸ ἔργον τοῦτο ἔχει ἐνωθῆ μετὰ τὴν *Βουλὴν τῶν πολιτικῶν* καὶ μάλιστα χωρὶς τοὺς συνήθεις συνδετικούς στίχους. Τὸ ἔργον ἐπιτίθεται κατὰ τῶν μαυλιστρῶν καὶ κατὰ κύριον λόγον κατὰ τινος Ποθοτσουτσουνιάς, ὑπὸ τὴν ὁποίαν, ὡς ὑποθέτει ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου, πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν αὐτὴν ταύτην τὴν Κουταγιώταιναν. Εἰς τὸ ἔργον ἀναφέρεται ἡ συγκέντρωσις πέντε μαυλιστρῶν, αἱ ὁποῖαι καυχῶνται διὰ τὰ κατορθώματά των. Κυρίαν θέσιν κατέχει ὁ αὐτοεπίαινος τῆς Ποθοτσουτσουνιάς. Ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου παραβάλλει τὸ ποίημα τοῦτο μετὰ τὰς *σατίρας* τῆς ἑλληνικῆς λαϊκῆς παραδόσεως, διὰ τῶν ὁποίων ὁ λαὸς παραδίδει εἰς τὴν γλεύην ταῦτα ἢ ἐκεῖνα τὰ πρόσωπα. Ὁ ἀριθμὸς ὅμως τῶν συγκεκριμένων *σατιρῶν* εἶναι ἀσήμαντος καὶ εἶναι ἐν τῷ συνόλω των πολὺ ὀλίγαι, ὥστε νὰ κρίνῃ τις περὶ τῆς συγγενείας τῶν *Ἀρχεμαυλιστρῶν* μετὰ αὐτάς. Παρὰ ταῦτα ἡ σχέσις τοῦ ποιήματος τοῦτου μετὰ δημῶδες ἔργον φαίνεται ἀναμφίβητος. *Οἱ Ἀρχεμαυλιστρῆς* ἀρχίζουν μετὰ τὰς ἀκολουθίους λέξεις: *Μικροί, μεγάλοι, ἀκούσετε τοῦτο τὸ καταλόγι* (III, 812). Ἀποστροφή πρὸς τὸν ἀκροατὴν εἰς τὴν ἀρχὴν ποιήματος ἀπαντᾷ παρὰ τῷ Σαχλίκη ἐπίσης εἰς τὴν *Βουλὴν τῶν πολιτικῶν*: *Ἀκοῦτε εἶντα συμβολὴν ἀνόρθωσεν ἡ φρίνα* (III, 676). Τοῦτο δὲν εἶναι καθόλου σπάνιον εἰς ἔργα τῆς δημώδους γλώσσης αὐτῆς τῆς ἐποχῆς²¹. Ἡ ἀποστροφή πρὸς τοὺς ἀκροατὰς ἀποτελεῖ συνηθεστάτην ἀρχὴν πολλῶν λαϊκῶν τραγουδιῶν, ἐν οἷς καὶ τῶν κρητικῶν²².

¹⁹) Δὲν ἀποκλείεται φυσικὰ ἀνεξάρτητα ποιήματα (ἐπὶ παραδείγματι *Οἱ Ἀρχεμαυλιστρῆς*) νὰ προσετέθησαν εἰς τὴν συλλογὴν ὑπὸ τῶν ἀντιγραφῶν, οἱ ὅποιοι ἠδύναντο νὰ μεταβάλλουν αὐθαίρετως καὶ αὐτὴν τὴν σειρὰν τῶν ποιημάτων.

²⁰) .....καὶ τὰ ἴγραφα εἰς τὴν φυλακὴν διὰ τὲς ἀρχαῖς μαυλιστρῆς (III, 111).

²¹) Βλ. *Περὶ γέροντος νὰ μὴν πάρη κορίτσι*, 1 - 4 (G. Wagner, ἔνθ' ἀν., σελ. 106 - 111) Γαδάρου, *λύκου καὶ ἀλοποῦς διήγησις ὥραία*, στ. 1 (αὐτόθι, σελ. 124 - 140) Γεωργιλλᾶ, *Θανατικὸν τῆς Ρόδου*, στ. 18ος (αὐτόθι, σελ. 32 - 52).

²²) Διὰ τῶν λέξεων *ἀφρουκασίτη* νὰ σᾶς πῶ... ἀρχίζουν ἐπὶ παραδείγματι τὰ πλείστα τῶν κρητικῶν ἱστορικῶν τραγουδιῶν τῆς συλλογῆς Γιανναράκη (A. Jeannarakis, *Kretas Volkslieder*, Leipzig, 1876, ἀριθ. 13, 14, 21, 28,

Εἰς τὸ ποίημα παρουσιάζεται ἐν εἵδει ἐπωδοῦ ἐρώτησις ἀπευθυνομένη εἰς τὴν Ποθοτσουτσουνιά, ἔχουσα σταθερὰν μορφήν καὶ ἐπαναλαμβανομένη μὲ μικρὰς παραλλαγὰς: *εἰπέ με, Ποθοτσουτσουνιά, μαυλίζεις ἢ γαμιέσαι*²³, ἐξ ἄλλου, εἰς δύο περιπτώσεις, ἢ ἀπάντησις τῆς Ποθοτσουτσουνιαῆς ἀρχίζει διὰ τῶν αὐτῶν λέξεων: *Νὰ σὲ κερδέσω ἀφέντη μου....*²⁴. Οἱ συχνάκις ἐπαναλαμβανόμενοι τύποι, ἴδια εἰς τὰς ἐρωτήσεις, εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὸν τῶν κρητικῶν λαϊκῶν τραγουδιῶν²⁵.

Ἡ σάτιρα κατὰ τῆς Ποθοτσουτσουνιαῆς καταλήγει εἰς κατάρα κατὰ τῆς μαυλίστρας:

*Ὅλοι τὴν Ποθοτζουτσουνιά, ὄλοι πομπεύετέ τὴν
παντοῦ τὴν διαλαλήσετε καὶ κουμουδέψετε τὴν
εἰς τὴν ἀφεντιὰν τὴν βάλετε καὶ μαντατέψετε τὴν
καὶ εἰς τῶν Ἑβραίων τὰ μνήματα ὑπᾶτε, θάψετε τὴν*²⁶

Κατάραι κατὰ τοῦ σατιριζομένου προσώπου ἀπαντοῦν συχνὰ εἰς λαϊκὰ σατιρικά τραγούδια πολλῶν λαῶν. Εἰς ἱστορικὰ κρητικὰ τραγούδια τοῦ ΙΔ' αἰῶνος, στρεφόμενα κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, εἶναι δυνατὸν νὰ εὔρωμεν ἐπίσης ἀνάλογον τέλος²⁷.

Ἡ ἀναδίπλωσις, ἢ ὁποία ἀπαντᾷ εἰς τὴς Ἄρχεμαυλίστρες καὶ εἰς ἄλλα ἔργα τοῦ Σαχλίκη, εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὴ τυπικὴ μορφή τῶν ἑλληνικῶν λαϊκῶν τραγουδιῶν:

*Ἄλλη εἶπεν οὐκ ἠῶρηκα μαυλίστριαν νὰ μὲ διαβῆ
Ἄλλη εἶπεν πίνω τὸ κρασί παρ' ἄνδρα ἢ γυναῖκα
Ἄλλη εἶπεν πίνω τὸ κρασί, μαυλίζω καὶ μεθύω (III, 821-823) ἢ
ἐγῶμαι (ἦ) Ποθοτσουτσουνιά, ἐγῶμαι (ἦ) ψωλοπόθα
ἐγῶμαι ἀπάνω εἰς ὄλες σας, ἐγῶμαι ἐδᾶ κερὰ σας*

(III, 829 πρβλ. III, 852)²⁸.

31, 38, 47, 48, 49, 52 κ.λ.π.). Ὑπάρχουν ἐπίσης ἄλλοι τύποι ἀποστροφῆς: *ποὺ θέλει νὰ γροικῆξη καὶ νὰ μάθη* (αὐτόθι, ἀριθ. 44 κ.ἄ.). Πρβλ. ἐπίσης A. P a s s o w, *Popularia carmina Graeciae recentioris*, Leipzig, 1860, CIX, CCCXCIV κ. ἄ.

²³) III, 826, 835 - 836, 848, 865.

²⁴) III, 827, 837.

²⁵) Τὸ ὕλικόν, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν εἶναι πολὺ πλούσιον· περιοριζόμεθα εἰς τὴν ὑπόδειξιν τριῶν τραγουδιῶν τῆς συλλογῆς Γιανναράκη (270, 272, 293).

²⁶) III, 905 - 909.

²⁷) A. J e a n n a g a k i, ἔνθ' ἄν., σελ. 30, 54.

²⁸) Παρομοία ἀναδίπλωσις ἀπαντᾷ εἰς μνημεῖά τινα τῆς ἑλληνικῆς μεσαιωνικῆς δημώδους λογοτεχνίας. Βλ. π. χ. *Τὸ Συναξάριον τοῦ τιμημένου γαδάρου*, 57 - 59 (G. W a g n e r, ἔνθ' ἄν., σελ. 112 - 123) κ. ἄ. Θὰ ὑποδείξωμεν τινὰς

Πολύ συχνά εἰς τοὺς στίχους τοῦ Σαχλίκη καὶ τῶν συγχρόνων του ἀπαντιᾶ ἢ λεγομένη ἀναδίπλωσις, ὅταν δηλαδὴ ὁ ποιητικὸς στίχος διασπᾶται εἰς δύο μέρη καὶ τὰ δύο ἡμιστίχια περιέχουν τὴν αὐτὴν ἔννοιαν²⁰. Ἡ ἀναδίπλωσις χρησιμεύει διὰ νὰ τονισθῇ τὸ νόημα τοῦ στίχου.

Τὰ δημοτικὰ τραγούδια, μὲ τὰ ὁποῖα παρεβάλομεν τὶς Ἀρχεμαυλιστρὲς εἶναι σημαντικῶς μεταγενέστερα, ἀλλ' ὡς γνωστὸν ἡ καλλιτεχνικὴ μορφή τῆς δημώδους ποιήσεως εἶναι πολὺ συντηρητικὴ καὶ ὑφίσταται συνήθως μικρὰς μεταλλαγὰς κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν αἰώνων. Ὁ ἴδιος δὲ ὁ Σαχλίκης ἀναφέρει εἰς τὰ ἔργα του, ὅτι ἐγνώριζε τὰ σύγχρονά του λαϊκὰ τραγούδια²¹.

Ὡς πρὸς τὸ θέμα στενῶς συνδεδεμένη μὲ τὸ ποίημα Ἀρχεμαυλιστρὲς εἶναι Ἡ Βουλὴ τῶν πολιτικῶν (II, 377 - 712, III, 603 - 811). Εἰς τὰ χειρόγραφα τοῦ ποιήματος τούτου, πολλάκις ἡ ἀκολουθία τῶν στίχων δὲν συμπίπτει: ὑπάρχουν ἀρκετὰ παραλλαγαί. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἀνομοιοκαταλήκτους στίχους τῶν Ἀρχεμαυλιστρῶν ἡ Βουλὴ τῶν πολιτικῶν ἔχει γραφῇ εἰς στίχους ὁμοιοκαταλήκτους (τετράστιχα μὲ τὴν αὐτὴν ὁμοιοκαταληξίαν: αααα). Ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου βασιζόμενος εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σαχλίκη, ὅτι συνέβη νὰ ἀκούσῃ εἰς τὰς φυλακὰς νὰ τραγοῦδῶν λατινικά²¹, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ποιητὴς ἤκουεν τὰ λατινικά τραγούδια τῶν Goliardi* καὶ ἐμιμήθη τὸν πρωτότυπον ῥυθμὸν τῶν. Τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Σ. Δ. Παπαδημητρίου εἶναι ἐλάχιστον πειστικόν, διότι εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἡ λέξις λατινικός δὲν ἐσήμαινεν τὸν «λατῖνον», ἀλλὰ τὸν δυτικόν, καὶ μὲ αὐτὴν τὴν σημασίαν χρησιμοποιοῖ τὴν λέξιν ἄλλοῦ ὁ ἴδιος ὁ Σαχλίκης²². Διὰ τοῦτο ἡ ὑπόθεσις περὶ ἐπιδράσεως τῆς λατινικῆς ποιήσεως τῶν Goliardi ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Σαχλίκη στερεῖται βάσεως.

Τὰ τετράστιχα, τὰ ὁποῖα ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου περιλαμβάνει ὑπὸ τὸν γενικὸν τίτλον Βουλὴ τῶν πολιτικῶν, ἀνήκουν εἰς δύο τουλάχιστον διαφορητικὰ ποιήματα. Τὸ πρῶτον τούτων ἀρχίζει διὰ τῆς ἤδη γνωστῆς ἀποστροφῆς πρὸς τοὺς ἀναγνώστας (δλους λοιπὸν παρακαλῶ,

τῶν πολυαρίθμων περιπτώσεων ἀναδίπλωσεως εἰς λαϊκὰ τραγούδια. Οὕτω τὸ ποίημα CCCCXXXIV τῆς συλλογῆς Passow περιέχει ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἀνοδιπλώσεις. Βλ. ἐπίσης A. Jeannarakis, ἔνθ' ἀν., 26, 31 κ. ἄ.

²⁰) Ἐπὶ παραδείγματι: ἔχω καὶ τέτοια χάριταν ἔχω καὶ τέτοια τάξιν (III, 875). Εἰς τὴν λαϊκὴν ποίησιν: Σήκω, Τάσο, νὰ φύγωμε, σήκω, Τάσο, νὰ πᾶμε (A. Passow, LXVII, 24) κ. τ. λ.

²¹) Βλ. ἐπὶ παραδείγματι III, 197 κέξ.

²¹) Σ. Δ. Παπαδημητρίου, ἔνθ' ἀν., σελ. 125 κέξ.

^{*}) [Σημ. μεταφρ.: Οἱ Goliardi ἦσαν λαϊκοὶ στιχουργοὶ τοῦ Μεσαίωνα].

²²) II, 685.

III, 608 κξ.) καὶ ἀκριβῶς ὅπως οἱ Ἀρχεμανλίστρες, καταλήγει εἰς κατάρας κατὰ τῆς Κουταγιώταινας :

νὰ ἰδῶ τὴν Κουταγιώταιναν εἰς τῆς Βλάσαινας τὸ κάρος·
καὶ νὰ τὴν δέρονη καὶ ὁ φουτοῆς, διὰ νὰ ἔχη μέγα βάρος
καὶ τότε πᾶν καὶ κάφουν τὴν, διὰ νὰ τὴν πάρη ὁ χάρος⁸³

Ἡ σύνθεσις τοῦ ποιήματος τούτου συμπίπτει ἀπολύτως μὲ τὴν τῶν Ἀρχεμανλιστρῶν.

Τὸ ποίημα, τὸ ὁποῖον κυρίως περιγράφει τὸ συμβούλιον τῶν πολιτικῶν, ἀρχίζει μὲ ἀποστροφὴν πρὸς τὸν ἀναγνώστην (III, 676). Λόγῳ φθορᾶς τοῦ κειμένου, παραλείψω καὶ παραλλαγῶν τῶν χειρογράφων, ἢ ἀποκατάστασις τῆς ἀκολουθίας τῶν γεγονότων τοῦ ἔργου εἶναι δυνατὴ μόνον ἐὰν συνδυάσωμεν τὰ κείμενα καὶ τῶν τριῶν χειρογράφων. Ἡ Κουταγιώταινα συγκαλεῖ συμβούλιον εἰς τὸ ὁποῖον αἱ πολιτικαὶ ἔχουν ἓναν ἀπολύτως συγκεκριμένον σκοπὸν: θέλουσι νὰ εὑρουν τρόπον νὰ ὀργανώσωσι ἓν εἶδος κοινοβίου καὶ νὰ ζοῦσι ἀκόπως ἀπὸ τὸ σῶμά των (III, 680 - 683). Εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ποιήματος περιγράφονται λεπτομερῶς αἱ μετέχουσαι τοῦ συμβουλίου (II, 443 - 534, III, 680 - 734). Ἐκάστη σχεδὸν τῶν ἀφικνουμένων διακρίνεται δι' ὕβριστικοῦ τινος ἐπιθέτου καὶ εἰς τινὰς τούτων δίδεται σύντομον σατιρικὸν χαρακτηριστικόν. Τὸ συμβούλιον λαμβάνει χώραν προφανῶς εἰς τὴν οἰκίαν τῆς Κουταγιώταινας⁸⁴. Αἱ γυναῖκες προβαίνουν εἰς ἀντεγκλήσεις, ἐκφωνοῦσι λόγους, ἐκλέγουσι τὴν Κουταγιώταιναν ἀρχηγόν των⁸⁵, συσκέπτονται, χορεύουσι, παίζουσι. Ἐν συνεχείᾳ ἡ Κουταγιώταινα τὸς ἀποπέλλει εἰς τὰς οἰκίας των καὶ τὰς προσκαλεῖ νὰ συγκεντρωθοῦν τὴν ἐπομένην πάλιν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς. Αἱ γυναῖκες χωρίζονται μὲ τραγούδια καὶ τὴν πρωίαν ἐπανέρχονται εἰς τῆς Κουταγιώταινας⁸⁶. Ἐκεῖ τρώγουσι, πίνουσι καὶ διασκεδάζουσι. Εἰς τὸν κώδικα Ν τὸ ἐπεισόδιον περατοῦται διὰ τοῦ λόγου Λάτσαινας τινος. Κατὰ τὴν γραφὴν ὅμως τῶν λοιπῶν κωδίκων, αἱ γυναῖκες, μὲ τὴν

⁸³) III, 673 - 675. Εἰς τὴν μετάφρασιν ἀκολουθοῦμεν τὴν ἐρμηνεῖαν τοῦ Σ. Δ. Παπαδημητρίου, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τὸ τῆς Βλάσαινας τὸ κάρος υποθέτει τὴν ἄμαξαν (τὸ κάρος ἐκ τοῦ βενετ. caro) Βλάσαινας τινός, ἐπὶ τῆς ὁποίας τὴν περιέφερον ἀνά τὴν πόλιν πρὸς διαπόμπευσιν. Ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ μνεῖα τοῦ Χάρουτος, μορφῆς λίαν δημώδους τῆς ἐλληνικῆς λαϊκῆς παραδόσεως.

⁸⁴) III, 771.

⁸⁵) III, 757 κξ. II, 561. Ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου ὀρθῶς προτιμᾷ τὴν γραφὴν τοῦ Μ *εἶπαν* ἀντὶ *εἶπεν*.

⁸⁶) II, 586, κξ. Τοῦτο ἀναφέρεται μόνον εἰς τὸν Ρ. Εἰς τὸν Ν καὶ Μ ἀντὶ τούτου ὑπάρχουσι στίχοι (III, 785 κξ.), οἱ ὁποῖοι εἰς τὸν Ρ ἀπαντοῦν εἰς τὸ τέλος τοῦ ποιήματος, ὅπου καὶ ἀρμόζουσι περισσότερο (II, 629 κξ.).

Κουταγιώταιναν ἐπὶ κεφαλῆς, ἐπισκέπτονται τὰς ἀρχὰς τῆς πόλεως διὰ νὰ ζητήσουν οἰκόπεδον διὰ τὸ «κοινόβιον». Ἄλλ' ἐκεῖ τὰς περιπαίζουσαν καὶ ἡ Κουταγιώταινα ἐπισκέπτεται εἰς τὰς φυλικὰς τὸν Σαχλίκην, ὁ ὁποῖος ἐξορκίζει τοὺς φίλους του *λείπει' ἀπ' ταῖς πολιτικαῖς, ὄλους σας συμβουλευέω*. Καὶ κατωτέρω :

*καὶ δ' αὐτὸ τούτην τὴν βουλὴν εἰς ὄλους ἔγραψά την
 'ς τὸ 'Ρέθεμος κ' εἰς τὰ Χανιά παντοῦ κουδούνισά την,
 καὶ γὼ τὴν Κουταγιώταιναν παντοῦ μανδάτευσά την,
 καὶ τὴν βουλὴν τῶν πολιτικῶν παντοῦ διελάλησά την*

(II, 670 - 674)

Οἱ λόγοι οὗτοι φαίνονται ὡς λογικὸν τέλος τοῦ ἔργου, παρὰ ταῦτα τὸ ποίημα δὲν τελειώνει μὲ αὐτούς. Τὸ ἐν συνεχείᾳ κείμενον τοῦ Μ (24 στίχοι) ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ τοῦ Ν (III, 696 - 723) καὶ Ρ (II, 458 - 474). Εἰς τὸν Ρ ὅμως, μετὰ τοὺς λόγους τούτους, ἀκολουθοῦν στίχοι ἀπολύτως νέοι (II, 675 - 712), ἡ ἐξάρτησις τῶν ὁποίων ἀπὸ τὴν *Βουλὴν τῶν πολιτικῶν* καὶ ἡ ἐν γένει ἀπόδοσις των εἰς τὸν ἴδιον τὸν Σαχλίκην προεκάλεσαν ἀμφιβολίας⁸⁷. Παρὰ ταῦτα νομιζομεν ὅτι αἱ ἀμφιβολίαὶ αὗται εἶναι ἀβάσιμοι. Τὸ γεγονός εἶναι ὅτι εἰς τὸ κείμενον τοῦτο ὑπονοεῖται ἡ κεντρικὴ ἡρωὶς τῆς *Βουλῆς τῶν Πολιτικῶν*, ἡ Κουταγιώταινα, ἡ ὁποία ἀποκαλεῖται *πριόρα* (II, 712), ὡς *πριόρα*⁸⁸ δὲ ἀκριβῶς ἐξέλεξαν τὴν Κουταγιώταιναν αἱ γυναῖκες εἰς τὴν *Βουλὴν* των. Ἐκτὸς τούτου στίχοι τινὲς τοῦ τέλους τοῦ κώδικος Ρ εὐρίσκουν ἀντιστοιχίαν εἰς τὸν Ν (II, 689 = III, 740, II, 700 = III, 748 κ. ἄ.) Ἐξ ἄλλου, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον του, τὸ τμήμα τοῦτο θὰ ἠδύνατο ἄριστα νὰ εὐρίσκειται εἰς τὸ μέσον τῆς *Βουλῆς τῶν πολιτικῶν*.

Συμφώνως πρὸς τὴν γραφὴν τοῦ Ν, αἱ γυναῖκες εἰς τὸ συμβούλιον *ἤρθασιν μοῖρα τρέχοντα, μοῖρα νὰ βαλόπο*⁸⁹. Ἡ ἔκφρασις *νὰ βαλόπο* εἶναι ἀκατάληπτος. Ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου τὴν θεωρεῖ ὡς παραφθορὰν τοῦ ἰταλικοῦ «a galoppo»⁹⁰. Τοιοῦτοτρόπως ὁ στίχος ἀποκτᾶ τὴν ἀκόλουθον ἔννοιαν «ἄλλαι μὲν ἔτρεξαν, ἄλλαι δὲ ἐκάλασαν». Εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ν καὶ Μ δι' οὐδεμίαν τῶν γυναικῶν ἀναφέρεται ὅτι ἔφθασεν ἔφιππος. Εἰς τὸ μελετώμενον ὅμως ἀπόσπασμα αἱ πλείστα τῶν πολιτικῶν περιγράφονται ὡς ἱππεύτριαι (II, 675, 678, 687,

⁸⁷) Ὁ G. Wagner, (ἐνθ' ἄν., σελ. 105) βασιζέται ἐπὶ τοῦ Bursian: «Bursiano Carmen ab ipso poeta v. 675 finitum esse videtur, ceteris ab aliena manu additis». Περὶ Σ. Δ. Παπαδημητρίου, ἐνθ' ἄν., σελ. 103 - 104, ὑποσημ. 2.

⁸⁸) Περὶ τῆς λέξεως ταύτης; βλ. κατωτέρω σελ. 321.

⁸⁹) III, 680.

⁹⁰) Σ. Δ. Παπαδημητρίου, ἐνθ' ἄν., σελ. 186.

690). Τὸ ἀπόσπασμα ἀρχίζει μὲ τὰς λέξεις: *Καβαλλικεύει κουφαροῦ καὶ τρέχει Ῥοκοιζέλα* (II, 675), — φράσις, περιέχουσα τὴν αὐτὴν ἀντίθεσιν, ὅποια ὑπάρχει εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ποιήματος εἰς τὸν Ν (*Μοῖρα τρέχοντα, μοῖρα γὰ βολόπο*). Πιθανώτατα τὸ κείμενον τοῦ ἀποσπάσματος ἀνήκει εἰς τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ποιήματος, τὸ ὅποιο ἀναφέρει πῶς αἱ πολιτικαὶ προσηλθον εἰς τὸ συμβούλιον: τοῦτο, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ ὕφος του, τοποθετεῖται μᾶλλον εἰς τὴν ἀρχὴν.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ ζήτημα εἰς ποῖον λογοτεχνικὸν εἶδος δύναται νὰ καταταχθῇ ἡ *Βουλὴ τῶν πολιτικῶν*. Εἶναι ἄξιον προσοχῆς τὸ γεγονός ὅτι εἰς δύο σατίρας του κατὰ τῶν γυναικῶν ὁ Σαχλίκης περιγράφει συγκέντρωσίν τινα, συμβούλιόν τι. Ἡ βυζαντινὴ λογοτεχνία τῶν προηγουμένων αἰώνων ἐγνώριζε σατιρικά ἔργα περιγράφοντα συνελεύσεις ὀπωρικῶν⁴¹, ἰχθύων⁴², πτηνῶν⁴³, ζώων⁴⁴. Μία παραβολὴ τῶν *Ἀρχεμαυλιστρῶν* καὶ τῆς *Βουλῆς τῶν πολιτικῶν* μὲ τὰ ἔργα αὐτὰ ἀποκαλύπτει τὰ κοινὰ χαρακτηριστικά των⁴⁵. Αἱ συνελεύσεις εἶναι ἄκρως πολυάριθμοι καὶ περιλαμβάνουν μέγαν ἀριθμὸν ἀντιπροσώπων τῶν ὀπωρικῶν, ἰχθύων, πτηνῶν ἢ ζώων. Εἰς τὴν οἰκίαν τῆς Κουταγιώταινας συγκεντρῶνται γυναῖκες πάσης τάξεως — ἀπὸ τῆς χωρικῆς μέχρι τῆς ἐρωμένης τοῦ πρωτοπαπᾶ. Εἰς τὴν συνέλευσιν ὑπάρχει πάντοτε γενικὸς πρόεδρος⁴⁶. Τὸν ρόλον ἀρχηγοῦ εἰς τὸν Σαχλίκην διαδραματίζει ἡ Ποθοτσουτσουνιά (εἰς τὴν *Ἀρχεμαυλιστρες*) καὶ ἡ Κουταγιώταινα (εἰς τὴν *Βουλήν τῶν πολιτικῶν*). Μεταξὺ τῶν παρόντων εἰς τὴν συγκέντρωσιν συχνὰ ἀναφύονται ἔριδες, οἱ μετέχοντες τῆς συνε-

⁴¹ *Διήγησις τοῦ Πωρικολόγου* (G. Wagner, ἐνθ' ἄν., σελ. 199 - 202)

⁴² Βλ. K. Krumbacher, *Das mittelgriechische Fischbuch*, SBAW 1903, σελ. 345 - 360.

⁴³ *Πουλολόγος* (ἐκδ. Γ. Θ. Ζώρα, ΕΕΒΣ, 1956, 25).

⁴⁴ *Διήγησις παιδιόφραστοις τῶν τετραπόδων ζώων* (G. Wagner, ἐνθ' ἄν., σελ. 141 - 178).

⁴⁵ Ἡδὴ ὁ K. Krumbacher ὁμίλησεν περὶ τῆς «συγγενείας» τῶν ἔργων τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας, τὰ ὅποια περιγράφουν συγκεντρώσεις ὀπωρικῶν, ἰχθύων, πτηνῶν καὶ ζώων (*Das mittelgriechische Fischbuch*, σελ. 318). Καθ' ὅσον γνωρίζομεν ἐκ συντόμου περιλήψεως εἰς BZ, 39, τὴν αὐτὴν γνώμην ἐξέφρασε καὶ ἡ A. Camariano (A. Camariano, *Der griechische Porikologos und Opsarologos*, — «Carterari literare», 3, 1939). Διὰ τὸ λογοτεχνικὸν εἶδος τοῦ «συμβουλίου» εἰς τὴν παγκόσμιον λογοτεχνίαν, βλ. τὸ ἄρθρον τοῦ X. Λοπάρεφ, «Τὸ Συμβούλιον τῶν ζώων» εἰς τὴν παγκόσμιον λογοτεχνίαν, *Commentationes philologicae*, Συλλογὴ πρὸς τιμὴν I. Β. Πομαλόφσκου, Ἁγία Πετρούπολις, 1897, σελ. 21 - 24.

⁴⁶ Ὁ βασιλεὺς ἀητὸς εἰς τὸν *Πουλολόγον*, ὁ βασιλεὺς - λέων εἰς τὴν *Διήγησιν τῶν τετραπόδων ζώων*, ὁ βασιλεὺς - Κυδώνιος εἰς τὴν *Διήγησιν τοῦ Πωρικολόγου*, ὁ βασιλεὺς - φάλαινα εἰς τὸν *Ὀψαρολόγον*.

λεύσεως ἔκφωνοῦν λόγους ἐπαινοῦντες ἑαυτοὺς καὶ δυσφημοῦντες τοὺς ἀντιπάλους των καὶ συνάπτουν μεταξύ των μάχας (*Πουολόγος, Διήγησις τετραπόδων ζώων*). Αὐτοεπαίνους ἔκφωνοῦν καὶ αἱ μαυλίστραι εἰς τὸ *Ἀρχεμαυλίστρες* καὶ αἱ πολιτικαὶ εἰς τὴν *Βουλὴν τῶν πολιτικῶν*. Εἰς τὰ χεῖλη τῶν πολιτικῶν ἔχουν τεθῆ μεμονωμένοι σατιρικοὶ καὶ ἀντεγκλήσεις καὶ ἔκφράσεις, ὁ βασικὸς ὅμως σατιρικός χαρακτήρ τοῦ ἔργου τούτου προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν συγγραφέα. Εἶναι ἀπολύτως πιθανὸν ὅτι οἱ στίχοι, οἱ εὐρισκόμενοι εἰς τὸ τέλος τοῦ κώδικος Ρ καὶ ἀναφερόμενοι, ὡς φαίνεται, εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ποιήματος (II, 675 - 712), εἶναι ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν περιγραφὴν μάχης μεταξύ τῶν ἑταιρῶν : αἱ γυναῖκες εὐρίσκονται ἐν πλήρει ἐξοπλισμῷ (II, 685 - 690), ἀπειλοῦν ἀλλήλας (II, 688 - 689) κ.λπ.

Εἰς τὸ τέλος τῶν ἔργων τὰ ὅποια περιγράφουν συνελύσεις ὁ ἀρχηγὸς (βυσιλεύς) ἀνακοινώνει τὴν ἀμετάκλητον ἀπόφασίν του : ὁ *Κυδώνιος* καταδικάζει τὴν *Στάφυλον* εἰς τὸν *Πωρικολόγον*, ἡ *Φάλαϊνα* τὸν *τῆρο* (σκόμβρο;) εἰς τὸν *Ὀψαρολόγον*, ὁ *Ἀητός* διατάσσει τὰ πτηνὰ νὰ καταπιύσουν τὰς ἔριδας εἰς τὸν *Πουολόγον*⁴⁷. Τὸ τέλος τῆς *Βουλῆς τῶν πολιτικῶν* ὁμοιάζει περισσότερον παντὸς ἄλλου μὲ τὸ τέλος τῆς *Διήγησεως τῶν τετραπόδων ζώων*. Εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις ὁ σκοπὸς τῆς συγκεντρώσεως ἀποδεικνύεται ἀνέφικτος : ὁ βασιλεὺς - λέων διατάσσει νὰ ἀρχίσῃ καὶ πάλιν ἡ ἔχθρα μεταξύ τῶν τετραπόδων οὐδὲν προέκυψεν ἐπίσης ἐκ τοῦ σχεδίου τῶν πολιτικῶν ὅπως ἐγκατασταθοῦν εἰς κοινὸν τόπον, καὶ ἡ ἀρχηγὸς των Κουταγιώταινα τὰς συμβουλεύει νὰ διασκορπισθοῦν πάλιν ἀνὰ τὴν χώραν. Καὶ ἔξ' ἄλλων λεπτομερειῶν ἡ *Βουλὴ τῶν πολιτικῶν* ἐνθυμίζει περισσότερον παντὸς ἄλλου τὴν *Διήγησιν τῶν τετραπόδων ζώων* : εἰς ἀμφοτέρα τὰ ἔργα ἡ συγκέντρωσις ὀνομάζεται *βουλή*⁴⁸, εἰς ἀμφοτέρα τὰ ἔργα ἀναφέρεται πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ συμβουλίου ποῖοι καὶ μὲ ποῖον τρόπον προσήλθον εἰς αὐτό⁴⁹, ἀναφέρεται μὲ ποῖον τρόπον ἀπεχώρησαν οἱ συμμετασχόντες⁵⁰. Ὁ Σαχλίκης ἠδύνατο νὰ γνωρίζῃ τὴν ἐμφανισθεῖσαν τὸν ΙΔ' αἰῶνα *Διήγησιν τῶν τετραπόδων ζώων*, ἐν χειρὸς γραφῶν τῆς ὁποίας φέρει ἴχνη κρητικῆς προελεύσεως⁵¹.

⁴⁷) Ὁφείλομεν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι εἰς δύο (ἐκ τῶν ἑπτὰ ὑπαρχουσῶν) παραλλαγῶν τοῦ *Πουολόγου* ἡ ἔρις τῶν πτηνῶν δὲν λαμβάνει τέλος.

⁴⁸) *Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζώων*. 29' Σαχλίκης, II, 671, 674 κ. ἄ.

⁴⁹) *Διήγησις τῶν τετραπόδων ζώων*, 30 — 111. Σαχλίκης, III, 680 κέξ κ. ἄ.

⁵⁰) *Διήγησις τῶν τετραπόδων ζώων*, 17 κέξ Σαχλίκης, II, 483 - 485.

⁵¹) Βλ. Β. Σ. Σαντερόφκσαγια, Ὁ βυζαντινὸς μῦθος «Διήγησις τῶν τετραπόδων ζώων», Viz. Vrem., X, 1956, σελ. 191 κέξ.

Ἡ *Βουλή τῶν πολιτικῶν* δὲν ἔχει τὸ δῆξ κοινωνικὸν περιεχόμενον τῆς *Διηγῆσεως τῶν τειραπόδων ζώων*. Τοῦτο τὸ ἔργον εἶναι κακὴ σάτιρα κατὰ τῶν γυναικῶν, τὰς ὁποίας ὁ Σαχλίκης κατηγορεῖ διὰ διαφθοράν, μαστροπείαν καὶ μέθην, ἔλαττώματα τὰ ὁποῖα εὐχαρίστως ἀπέδιδον εἰς τὸ γυναικεῖον φύλον, ἤδη κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, οἱ συγγραφεῖς σατιρῶν καὶ κωμωδιῶν⁵². Ὁ Σαχλίκης ἀναφέρει πλεῖστα ὀνόματα γυναικῶν, συγγρόνων του κατὰ πᾶσαν πιθανότητα. Ἡ περιγραφή πολλῶν τούτων συνοδεύεται ἀπὸ λεπτομερείας ἔξωτερικῆς φύσεως⁵³. Αἱ πολιτικαὶ συγκεντρῶνονται ἀπὸ ὅλην τὴν χώραν, εἶναι διαφόρου ἡλικίας καὶ κοινωνικῆς θέσεως. Εἶναι ἀδύνατον νὰ προσδιορίσωμεν ἀμέσως εἰς ποῖον βαθμὸν ἢ σάτιρα τοῦ Σαχλίκη ἀντιποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα — ἐν πάσῃ περιπτώσει παρουσιάζεται αὕτη ὡς κωμικὴ γλεύη. Ὁ χλευασμὸς τοῦ Σαχλίκη δὲν ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰς γυναῖκας, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς συζύγους καὶ τοὺς «προστάτας» των : ὁ συγγραφεὺς δὲν ἀφήνει εὐκαιρίαν νὰ μὴν ἀναφέρῃ τὰ ὀνόματα ἐκείνων εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκουν αἱ πολιτικαὶ (III, 715. 724, 748, κ. ἄ.) Μτιεὺ τῶν ἑραστῶν συχνὰ ἀναφέρει ὁ Σαχλίκης κληρικούς : *ὄλοι οἱ παπάδες ἔχουσιν τὸ σπῖτι της μητᾶτον* (ὄλοι οἱ ἱερεῖς συναντῶνται εἰς τὴν οἰκίαν της) — λέγει διὰ τὴν μαστόρισσα τοῦ *Ἰωάννου Πιλᾶτου*⁵⁴. Διὰ δύο ἄλλας ἀναφέρει ὅτι τῶν παπάδων ὄλων ἑκάμασιν *τραπέλα*⁵⁵. Δις εἰς τὸ κείμενον ἀναφέρονται οἱ φράροι — κληρικοὶ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας, ἴσως μοναχοί, «ἀδελφοί». Οὕτως ἢ πολιτικὴ Γιακουμίνα : *καὶ μέτρησεν τοὺς καθῆχους της κ' ἠῦρῆν τους κιντινάριν κ' ἐπανωθεὸν τοὺς εκατόν ἦσαν καὶ πέντε φράροι*⁵⁶. Μία ἄλλη ἔρχεται εἰς τὴν συγκέντρωσιν ἀπὸ τοὺς «ἀδελφούς» (ἀπὸ τοὺς φράρους ἔρχεται)⁵⁷. Εἰς τὸν Ρ ἢ πολιτικὴ Πιλᾶταινα ὀνομάζεται

⁵²) Ὁ Σιμωνίδης ὁ Ἀμοργίνος, ὁ Ἀριστοφάνης. Εἰς τὴν βυζαντινὴν λογοτεχνίαν δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν τὸ *Κατὰ φιλοπόρονου γραὸς* τοῦ Προδρόμου. Κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ἐνεφανίσθη ἀνώνυμος σάτιρα κατὰ τῶν γυναικῶν, ἐνθυμίζουσα ὡς πρὸς τὸ ὕφος τὸ ποίημα τοῦ Σαχλίκη (βλ. K. K r u m b a c h e r, Ein vulgargriechischer Weiberspiegel, München, 1905).

⁵³) *Ἡ κυρὰ Κολομπούδαινα μὲ τ' ἄσπρα τὰ μαλλιά της* (III, 692), *Ἡ Γιακουμίνα... μὲ τὸ ξανθὸν τριχάριν* (II, 478).

⁵⁴) III, 718. Πρὸβλ. παρατήρησιν Σ Δ Παπαδημητρίου περὶ τῆς λέξεως *μητᾶτον* (ἐνθ' ἄν., σελ. 139 - 140).

⁵⁵) III, 730. Αἱ λέξεις *ἐκάμασιν τραπέλα* εἶναι δημώδης ἰδιωματικὴ ἔκφρασις, τὸ νόημα τῆς ὁποίας δὲν εἶναι εὐκόλως καταληπτόν.

⁵⁶) II, 481 - 482. Δεχόμεθα τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Σ. Δ. Παπαδημητρίου *στοὺς εκατόν*, ἀντὶ τῆς τοῦ Wagner *τοὺς εκατόν*.

⁵⁷) III, 746 - 747. Πρὸ τοῦ στίχου τούτου ὑπάρχει χάσμα εἰς τὸ κείμενον, ὡς συνάγεται ἐκ τῆς ἐλλείψεως ὁμοιοκαταληξίας.

φραρογαμημένη (II, 473)⁵⁸. Ἐπίσκοπος πάσχει ἕξ αἰτίας Νικολέ-
τας τινός⁵⁹. Μεταξὺ τῶν ἑραστῶν ἀναφέρεται ἐπίσης ἡ ἀνωτέρα ἐκ-
κλησιαστικὴ μορφή τῶν Ἑλλήνων Κρητῶν — ὁ πρωτοπαπᾶς⁶⁰. Εἰς
τὸ συμβούλιον ἐμφανίζεται ἑταῖρα, ὀνομαζομένη τοῦ *πριόρε* (III, 730).
Ἡ λέξις *πριόρε* (ἰταλ. *priore*, λατ. *prior*) δηλοῖ ἀξιωματοῦχον,
τόσον λαϊκόν, ὅσον καὶ ἐκκλησιαστικόν⁶¹. Ἡ ἐπομένη ὁμως φράσις:
καὶ τῶν παπάδων ὀλωνῶν ἐκάμασι τραπέλα, ἀποδεικνύει ὅτι εἰς τὴν
παροῦσαν περίπτωσιν ἀκριβῶς ὑπὸ τὸν *πριόρε* νοεῖται κληρικός.
Ἐκ τούτου προκύπτει ἐπίσης μία ἄλλη ὑπόθεσις. Ὁ Σαχλίκης λέγει,
ὅτι αἱ γυναῖκες ἐκλέγουν τὴν Κουταγιώταινα *πριόρα* ταν: *ἔκαιζαν*
εἰς τὴν βουλὴν διὰ νὰ κάμουν πριόρα (III, 757 κξξ.) Εἰς τὸ τέλος ἐ-
πίσης τῆς διηγήσεως ἡ Κουταγιώταινα καλεῖται *πριόρα* (II, 712). Ὁ
Σ. Δ. Παπαδημητρίου μεταφράζει τὸ *πριόρα* διὰ τοῦ «ἡ ἀρχηγός».
Οὐδὲν λεξικὸν παρέχει αὐτὴν τὴν λέξιν. Τὸ λατινικὸν λεξικὸν τοῦ Du-
cange καθορίζει τὸ θηλυκὸν τοῦ *prior* — *priorissa* ἢ *priora* (γαλλ.
prieuse)⁶². Ὁ Σαχλίκης χρησιμοποιῶν τὸ *πριόρε* πρὸς δήλωσιν κλη-
ρικοῦ, δυνατὸν νὰ ὑπονοῇ ὑπὸ τὸν ὄρον *πριόρα* ἐκκλησιαστικὸν ἐπί-
σης πρόσωπον — «ἡγουμένη». Ἡ ἀρχηγὸς Κουταγιώταινα καλεῖται
εἰρωνικῶς διὰ στρατιωτικοῦ ὄρου ἢ *καπετάνιος*⁶³ καὶ δι' ἐκκλησια-
στικοῦ ἢ *πριόρα*. Πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἀπόψεως ταύτης χρησιμεύει
ἴσως τὸ γεγονός ὅτι ὁ ποιητὴς εἰς ἄλλο ἔργον του — *Ἀφήγησις πα-
ράξενος* — παρομοιάζει τὸ *μαυλισταρεῖον* (τὸ ἐνδιαίτημα τῶν μαυλι-
στρῶν) *μὲ μέγα μοναστήριον*⁶⁴.

Εἰς τὸ κείμενον τοῦ σατιρικοῦ περὶ πολιτικῶν ἔργου τὸ ὄνομα τοῦ
Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ ἀναφέρεται οὐχὶ πολὺ εὐλαβῶς ὑπὸ τῶν πο-
λιτικῶν καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ συγγραφέως⁶⁵. Ὅταν αἱ ἑταῖραι ὀρκίζον-
ται πίστιν εἰς τὴν Κουταγιώταιναν, φέρουν τὰς εἰκόνας⁶⁶. Εἰρωνι-
κὴν χροιάν ἐπίσης ἔχει ἡ παραβολὴ τῶν πολιτικῶν *μὲ ἡγουμένης*⁶⁷

⁵⁸) Εἰς τὸν Ν *ἐγνιογαμημένη* (III, 710).

⁵⁹) II, 530 - 531.

⁶⁰) III, 742. Πρβλ. H. Noiret, ἔνθ' ἀν., σελ. 136.

⁶¹) Βλ. Ducange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, s. v. *prior*.

⁶²) Βλ. Ducange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, s. v. *priorissa*, *priora*.

⁶³) III, 758.

⁶⁴) III, 99.

⁶⁵) II, 667· III, 686.

⁶⁶) II, 623.

⁶⁷) II, 663 - 664· III, 711

Εἰρωνίαι κατὰ τοῦ κλήρου περιέχονται καὶ εἰς ἄλλα ἔργα τοῦ Σαχλίκη⁶⁸.

Κατὰ τὴν παραμονὴν τοῦ εἰς τὰς φυλακὰς ὁ Σαχλίκης ἔγραψεν ἐπίσης τὸ ποίημα *Διὰ τοὺς φίλους*, τὸ κείμενον τοῦ ὁποῖου σφύζεται μόνον εἰς τὸν Ρ (II, 1 - 201). Τὸ *Διὰ τοὺς φίλους* ποίημα, ὅπως οἱ Ἀρχεμανλίστροι καὶ τὰ περὶ φυλακῆς καὶ φυλάκων ποιήματα, ἔχει γραφῆ εἰς στίχους ἀνομοιοκαταλήκτους. Τοῦ ποιήματος προηγεῖται εἰσαγωγὴ (II, 1 - 17), ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ λογισμὸς καὶ ὁ νοῦς παρεκίνησαν τὸν ἔγκλειστον εἰς τὰς φυλακὰς Σαχλίκην νὰ γράψῃ περὶ τῶν φίλων καὶ συγγενῶν. Ὁ Σαχλίκης ἔχει δισταγμούς, ἀλλ' ὁ νοῦς καὶ ὁ λογισμὸς ὑπερνικοῦν καὶ τὸν ἀναγκάζουν νὰ πιάσῃ τὸ κονδύλιν. Ὁ Σαχλίκης τελειώνει τὴν εἰσαγωγὴν μὲ τὴν εὐχὴν, ὅπως οἱ ἀναγνώσται τοῦ συγχωρήσουν τὰ λάθη του, διότι καὶ μέγα ἔν τὸ κάμωμα κι ὁ νοῦς μου οὐδὲν τὸ σώνει. Ἡ ἀποστροφὴ πρὸς τὴν λογικὴν, τὰ παράπονα κατὰ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λογισμοῦ, καθὼς καὶ ἡ προσωποποιήσις τῶν ἰδεῶν αὐτῶν δὲν εἶναι φαινόμενα σπάνια εἰς τὴν βυζαντινὴν λογοτεχνίαν, ἰδίᾳ τῆς δημώδους γλώσσης⁶⁹. Ἀποστροφὴν πρὸς τὸν λογισμὸν περιέχουν τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Παλλαδᾶ⁷⁰. Εἰς τὴν Ἡθοποιίαν δραματικὴν, ἓνα τῶν διαλόγων τοῦ Φιλῆ, ἐμφανίζεται ὡς συνομιλητῆς τοῦ συγγραφέως ἡ προσωποποιήσις τοῦ νοῦ. Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῶν μνημείων τῆς δημώδους λογοτεχνίας συχνότερον παντὸς ἄλλου γίνεται λόγος περὶ τοῦ νοῦ καὶ τοῦ λογισμοῦ. Ὁ λογισμὸς μου πάντοτε φέρνει σε εἰς τὸ νοῦ μου, λέγει ὁ Σπανέας εἰς τὸν ἀνεψιὸν του εἰς τὴν ἀρχὴν διδακτικοῦ ποιήματος⁷¹. Ἀπορεῖ γάρ μου ὁ λογισμὸς συγγέται κι' ὁ νοῦς μου, δηλώνει ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τοῦ *Θρήνου περὶ Ταμυρλάγγου*⁷². Τὸ ποίημα ἀνωδύμου *Εἰς Βενετίαν* ἀρχίζει μὲ τὰς λέξεις: Ἐ-

⁶⁸) Περὶ τοῦ ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ ἐν Κρήτῃ ὀλίγον διέφερον τῶν λαϊκῶν καὶ διῆγον, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, βίον ἥκιστα ἄσφον, μαρτυρεῖ ἔγγραφον τῆς συλλογῆς Noiret, χρονολογημένον εἰς τὰς 10 Μαρτίου 1390. Εἰς τὸ ἔγγραφον ἀναφέρεται ὅτι ἐν Κρήτῃ συμβαίνουν πολλαὶ ἀτασθαλίαι καὶ ὅτι ἐκκλησιαστικοὶ τινες («Clerici prime tonsure et quatuor ordinum minorum») διαβιοῦν ὡς οἱ λαϊκοὶ («in habitu, vita et moribus secularibus in omnibus se nutriunt. Se gerunt uti seculares»), ὅταν ὁμως διαπράττουν παράπτωμά τι, τότε ὑφίστανται τιμωρίαν ἀρμόζουσαν εἰς ἐκκλησιαστικούς (H. Noiret, ἔνθ' ἄν., σελ. 30).

⁶⁹) Ἡ προσωποποιήσις τοῦ νοῦ ἐμφανίζεται ἐπίσης εἰς τὸ ποίημα *Διὰ τὸν φυλακάτοράν μου* (III, 586, πρβλ. I, 1:0).

⁷⁰) Παλλαδᾶς, X, 96.

⁷¹) Ἀλεξίου Κομνηνοῦ ποίημα παραινετικόν (G. Wagner, ἔνθ' ἄν., σελ. 1 - 27).

⁷²) *Θρήνος περὶ Ταμυρλάγγου*, 6. (G. Wagner, ἔνθ' ἄν., σελ. 28 - 31).

δὰ συνάξου, λογισμέ, καὶ λεπτινὴ μου γνώσι, καὶ ἴμιλειε, γλῶσσα, φρόνιμα, κι' ὁ νοῦς μου ἄς θεμελιώσῃ⁷³. Εἰς τὸ μέσον τοῦ ἔργου τοῦ συγχρόνου τοῦ Σαχλίκη Γεωργιλλᾶ γίνεται συζήτησις μεταξὺ τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ *λογισμοῦ* του⁷⁴. Ἄξια προσοχῆς εἶναι ἡ συχνὴ εἰς τὴν δημώδη λογοτεχνίαν ἀντιπαράθεσις τοῦ *νοῦ* καὶ τοῦ *λογισμοῦ* — ἀντιπαράθεσις, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ *Διὰ τοὺς φίλους* ποιήματος τοῦ Σαχλίκη⁷⁵.

Τὸ κυρίως ποίημα ἀρχίζει μὲ σκέψεις περὶ τῆς ἀφιλοκερδοῦς φιλίας τοῦ παρελθόντος, ὅταν οἱ ἄνθρωποι προθύμως ἐβάδιζον πρὸς τὸν θάνατον χάριν φίλου, δὲν ἐσκέπτοντο χρήματα καὶ πλοῦτη, καὶ ἦσαν ἔτοιμοι πάντοτε νὰ τὰ θέσουν εἰς τὴν διάθεσιν τῶν φίλων των. Ὡς παράδειγμα ὁ Σαχλίκης ἀναφέρει τὴν ἰδανικὴν φιλίαν Ἀχιλλέως καὶ Πατρόκλου.

Ἄμμη θρωῶ δι *ἐλλάξαι τὰ πράγματα τοῦ κόσμου*, συνεχίζει ὁ ποιητής.

κανεὶς οὐδὲν εὐρίσκειται καλῶς ἐμπιστευμένος.

ὄλοι ἀγαποῦν τὰ πράγματα, γυρεύουν τὸ λογάρι

καὶ πάσχουν νὰ κερδίσουσιν, πλούσιοι νὰ γενοῦσιν

οἱ φρεδοφίλοι τρέχουσιν δπού 'ναι τὸ λογάρι,

δπού 'ναι κέρδος κι' ὄφελος, ἐκεῖ κάμνουν φιλίαν. (II, 50 - 54)

Ἀπτιὴν τὴν σκέψιν, ἡμὲ λέξεις καὶ ἐκφράσεις διαφόρους ἐπαναλαμβάνει ὁ Σαχλίκης καθ' ὅλον τὸ ἔργον, διανθίζων τοῦτο μὲ διάφορα παραδείγματα. Ὅλοι ἀγαποῦν τοὺς πλουσίους συγγενεῖς καὶ περιφρονοῦν τοὺς πτωχοὺς (68 - 71) — γράφει ὁ ποιητής — τὰ παιδιὰ τοῦ πλουσίου ὄνειρεύονται τὸν θάνατόν του (100 - 103), εἰς τὸν πλούσιον στοιχίζει ὅταν κατωστραφῇ, διότι ὄλοι οἱ φίλοι του ἀπομακρύνονται (105 - 106) κ.ο.κ. Ὁ Σαχλίκης σκέπτεται τί μέσον νὰ εὔρη διὰ νὰ διακρίνη τοὺς ἀληθεῖς φίλους ἀπὸ τοὺς μῆ, καὶ τὸ ποίημα τελειώνει μὲ θρήνους διὰ τὴν ἐξαφάνισιν τῆς φιλίας⁷⁶.

Τὸ *Διὰ τοὺς φίλους* ποίημα, ὡς καὶ τὰ πλεῖστα τῶν ἔργων τοῦ

⁷³) *Εἰς Βενετίαν*, 1 - 2 (G. Wagner, ἔνθ' ἄν, σελ. 221 - 223).

⁷⁴) *Θανατικὸν τῆς Ρόδου*, 416 κέξ.

⁷⁵) Εἰς τὰ προαναφερθέντα παραδείγματα προσθέτομεν τὸ *Περὶ γέροντος νὰ μὴν πάρη κορίτσι*, 196. Παρομοία ἀντιπαράθεσις ἀπαντᾷ εἰς τὰ κρητικὰ λαϊκά τραγούδια (Jeanpapakí, ἔνθ' ἄν., ἀριθ. 15, 2, 23, 1, 48, 3 κ. ἄ.).

⁷⁶) Αἱ αὐτοὶ σκέψεις περὶ καταλύσεως τῶν συγγενικῶν καὶ φιλικῶν δεσμῶν λόγῳ ἀπληστίας ἐκφράζονται καὶ εἰς τὸν *Ἐρωτόκριτον* ὑπὸ τῆς τροφῆς τῆς Ἀρετούσας, δεκαετηρίδας τινάς μετὰ τὸν Σαχλίκην. [Σ. τ. Μ.: Ὅα πρέπη νὰ διευκρινήσωμεν ὅτι ὁ *Ἐρωτόκριτος* ἐγράφη περίπου ἑκατὸν πενήτηκοντα ἔτη μετὰ τὸν Σαχλίκην].

Σαχλίκη, φέρει ἔκδηλον διδακτικὸν χαρακτῆρα καὶ περιέχει πολλὰς ἀποστροφὰς πρὸς τὸν ἀναγνώστην⁷⁷. Παρὰ τὸν καταφανῆ νοητικὸν χαρακτῆρα, τὴν ἀφθονίαν τῶν ἐπαναλήψεων καὶ τῶν γενικῶν σκέψεων, τὸ *Διὰ τοὺς φίλους* ποίημα δὲν στερεῖται ὠρισμένων ἀρετῶν. Ἡ εἰκὼν τῆς ρήξεως τῶν συγγενικῶν καὶ φιλικῶν σχέσεων ἢ τῆς γενικῆς ἀπληστίας δὲν ἀποτελεῖ δάνειον ἐκ φιλολογικῆς τινος παραδόσεως⁷⁸, ἀλλὰ κωμικὴν ἀπεικόνισιν σχέσεων πραγματικῶν. Εἰς τὸ ποίημα περιέχονται ἀρκετὰ σκέψεις θλιβεραὶ ἅμα καὶ εἰρωνικαί. Οὕτως, ὁμιλῶν περὶ ἀσθενοῦντος πλουσίου, ὁ Σαχλίκης περιγράφει πῶς οἱ συγγενεῖς ἀναμένουν τὸν θάνατόν του, πῶς μετὰ τὸν θάνατόν του

κροῦν οἱ καμπάνες δυνατὰ, μαζεύονται παπάδες

καὶ ψάλλον ἕως τὸν οὐρανὸν καὶ πᾶν καὶ θάπτουσιν τον.

(II, 134 - 135).

Οἱ συγγενεῖς κλαίουν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν γελοῦν (II, 137). Ἐν συνεχείᾳ ὁ Σαχλίκης δίδει χάριν ἀντιθέσεως μίαν εἰκόνα τοῦ θανάτου τοῦ πτωχοῦ:

ἀγάλι' ἀγάλια ψάλλουσιν, καμπάνες δὲν τὸν κροῦσιν,

θάπτουν τον καὶ διαφέρουσιν καὶ πλέον οὐδ' ἔναι λόγος.

(II, 163 - 164).

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν ὁ Σαχλίκης ἀναφέρει *παπάδες*, περὶ τῶν ὁποίων οὐδεὶς γίνεται λόγος εἰς τὴν περιγραφὴν τῆς κηδείας τοῦ πτωχοῦ. Ἡ ἤδη ὑφ' ἡμῶν σημειωθεῖσα τεχνοτροπία, ἢ ἐπαναλήψις κεχωρισμένων στίχων⁷⁹, ἢ ἀναδίπλωσις⁸⁰ ἀπαντοῦν καὶ εἰς τὸ *Διὰ τοὺς φίλους* ποίημα.

Ὁ κύκλος τῶν ποιημάτων τῶν ἀναφερομένων εἰς τὰς θλίψεις τοῦ βίου τοῦ φυλακισμένου (*διὰ τὴν φυλακὴν, διὰ τοὺς φυλακατόρους, διὰ τὸν φυλακάτοράν μου*) περιέχεται καὶ εἰς τὰ τρία χειρόγραφα μὲ μικρὰς σχετικῶς παραλλαγὰς.

Ὁ κύκλος ἀρχίζει μὲ τὴν συνήθη εἰσαγωγὴν, μετὰ τὴν ὁποίαν ἀκολουθεῖ ἀποστροφὴ πρὸς τὸν ἀναγνώστην: *καὶ τοῦτο ὀρδινιάζω σας ὄλοι, μικροί, μεγάλοι*⁸¹. Ἀποστροφαι πρὸς τὸν ἀναγνώστην ἀπαντοῦν ἐπίσης καὶ εἰς τὸ μέσον τοῦ κύκλου⁸². Ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου πα-

⁷⁷) II, 30, 72, 82 κέξ., 114, 140, 149, 165 κ. ἄ.

⁷⁸) Σχετικῶς πρὸς τὸ θέμα τῆς ἐξαφανίσεως τῆς φιλίας, γνωστὸν εἶναι τὸ ποίημα τοῦ Προδρόμου *Ἀπόδημος φιλία*. Εἶναι δύσκολον νὰ εἶπῃ τις ἐάν ὁ Σαχλίκης τὸ ἐγνώριζεν.

⁷⁹) II, 183, 186.

⁸⁰) III, 188 · 190, 180 · 181 · II, 62, 63.

⁸¹) III, 428. Πρβλ. τὴν ἀρχὴν τῶν *Ἀρχεμαυλιστρῶν*: *μικροί, μεγάλοι ἀκούετε...* (III, 812).

⁸²) III, 536 - 537 κ. ἄ.

ραβάλλει τὰ δύο πρῶτα ἔργα τῆς ομάδος αὐτῆς μὲ τὸ περὶ φυλακῆς⁸³ ποίημα τοῦ Μ. Γλυκᾶ, ἀλλὰ, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος παραδέχεται, ἡ σύγκρισις αὕτη δὲν εἶναι πειστική: ποιά τις σύμπτωσις τῶν κειμένων δύναται νὰ ἀποδοθῆ εἰς τὸ κοινὸν θέμα ἀμφοτέρων τῶν ἔργων. Ὁ κύκλος τῶν περὶ φυλακῆς ἔργων φέρει σαφῶς ἐκπεφρασμένον προσωπικὸν χαρακτήρα: ὁ ποιητὴς περιγράφει ὅ,τι πράγματι ὑπέστη. Ὅμιλῶν περὶ τῶν φυλάκων, ὁ Σαχλίκης ὑπογραμμίζει διαρκῶς τὴν ἀπληστίαν των: εὐθύς ὡς ἐμφανισθῆ ὁ φυλακισμένος, αὐτοὶ προσπαθοῦν νὰ ἐξακριβώσουν ἐὰν εἶναι πλούσιος ἢ πτωχός, καὶ ἐὰν τύχη νὰ εἶναι εὐπορος τοῦ ἀποσποῦν εὐθύς δῶρα.

Ἰδιομορφίαν λογοτεχνικοῦ ὕφους τοῦ κύκλου τούτου ἀποτελεῖ ἡ ἐπισωρεύσις ἀναπτυσσομένων ὑπερβολικῶν παραβολῶν. Ὁ ποιητὴς παρομοιάζει τὴν φυλακὴν μὲ τάφον:

*Ἐμὲν ὡσὰν μὲ φαίνεται, τῆς φυλακῆς ἡ πόρτα
ὁμοιάζει πλάκας πέτρινης, τὴν βάνουν εἰς τὸ μνημα'
καὶ ὡσὰν σκεπάζει τὸν νεκρὸν ἡ πλάκα τοῦ μνημάτου
ἴως κρατεῖ ἡ φυλακὴ τοὺς ζωντανοὺς ἀνθρώπους* (III, 440·443).

Μὴ ἱκανοποιηθεὶς ἀπὸ τὴν παραβολὴν αὐτήν, ὁ Σαχλίκης παρομοιάζει τὴν πύλην τῆς φυλακῆς μὲ τὸν Ἄδην, τοὺς τοίχους μὲ ὑψηλοὺς ἀποκρήμους βράχους καὶ τὸ πάτωμα μὲ ἀγκάθια καὶ τριβόλια. Κατόπιν παραβάλλει τοὺς τοίχους τῆς φυλακῆς μὲ ξίφος, τὸ πάτωμα μὲ σπάθην κ.ο.κ.

Εἰς τὸ ἰέλος τοῦ ποιήματος ὁ ποιητὴς ὀνομάζει τὴν φυλακὴν καθαρτήριον. Ἐπισωρεύων παραβολὰς διὰ τοὺς φύλακας, ὁ Σαχλίκης τοὺς παρομοιάζει μὲ λύκους καὶ κόρακας. Τοῦτο ὅμως δὲν ἱκανοποιεῖ τὸν ποιητὴν καὶ τοὺς ἀποκαλεῖ κυνοκεφάλους⁸⁴, προσθέτων ὅτι, ὡς ἤκουσεν, οἱ κυνοκέφαλοι καταβροχθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους χωρὶς νὰ ἐγγίξουσι τὴν περιουσίαν των, ἐνῶ οἱ φύλακες τρώγουσι, μαζὶ μὲ τὸν ἴδιον, καὶ τὰ παιδιὰ του καὶ τὴν περιουσίαν του. Ἀποβλέπων εἰς μεγάλην ἐκφραστικότητα καὶ κατέχων μέτριον ἰάλαντον, ὁ Σαχλίκης μεταχειρίζεται μίαν μέθοδον ἐπισωρεύσεως ἐκφραστικῶν μέσων.

Ἡ Ἀφήγησις παράξενος (III, 1 - 412), ὡς συνάγεται ἐκ τοῦ περιεχομένου της, ἔγραφε ὑπὸ τοῦ Σαχλίκη κατὰ τὴν τελευταίαν περιόδον τῆς συγγραφικῆς του δραστηριότητος. Εἰς τὴν ἐνδιαφέρουσαν ταύ-

⁸³) Σ. Δ. Παπαδημητρίου, ἐνθ' ἀν., σελ. 96 κξξ.

⁸⁴) III, 555 κξξ., εἰς τὸν Ν *κυνοκέφαλα*, εἰς τὸν Ρ *κυνοκέφαλοι*. Οἱ κυνοκέφαλοι ἦσαν διαδεδομένοι μορφαὶ τῶν λαϊκῶν μύθων. Εἰς τοὺς συγχρόνους μύθους ὀνομάζονται σκυλοκέφαλοι. Ὁ Σαχλίκης δανεῖζεται τὴν μορφήν αὐτὴν ἀπὸ προφορικᾶς διηγήσεις: *Οἱ κυνοκέφαλοι ὡσὰν ἀπὸ καὶ λέγουσι* (III, 561).

την αὐτοβιογραφικὴν διήγησιν περιέχονται δύο παλαιότερον γραφέντα ἔργα: τὸ περὶ *χωριατῶν* (III, 170 - 258) καὶ τὸ περὶ *ἀβουκάτων* (III, 350 - 412). Ἐὰν τὰ λοιπὰ ἔργα τοῦ Σαχλίκη δύναται, ὡς πρὸς τὸ εἶδος, νὰ παραβληθοῦν μὲ τὰ προϊόντα τῆς δημόδους βυζαντινῆς λογοτεχνίας, ἡ *Ἀφήγησις παράξενος* ἐμφανίζεται ὡς τὸ μόνον δεῖγμα αὐτοβιογραφίας.

Εἰς μικρὰν εἰσαγωγὴν (III, 1 - 29) ὁ Σαχλίκης παραπονεῖται κατὰ τῆς τύχης καὶ τῆς μοίρας του Αἰ λέξεις ἡ *τύχη* καὶ ἡ *μοῖρα*, ὡς συνώνυμοι, χρησιμοποιοῦνται πάντοτε μαζί πρὸς ἐμφασιν, ἀκριβῶς ὅπως ὁ νοῦς καὶ ὁ λογισμὸς εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ *Διὰ τοὺς φίλους* ἔργου⁸⁵. Ἡ κεντρικὴ τῆς εἰσαγωγῆς ἰδέα, ἡ ὁποία ἐξ ἄλλου δεσπόζει τοῦ ὅλου ποιήματος, εἶναι τὸ ἀσταθὲς τῆς ἀνθρωπίνης τύχης:

*καὶ ἐκεῖνη (=ἡ τύχη) ὅσα σε ἤρπασεν, δύναται νὰ σοῦ (τὰ) στρέψη
τόσα καὶ πλείοτερα καλὰ καὶ νὰ σὲ θεραπεύσῃ·*

δύναται ἡ τύχη τὸν τροχὸν πάλιν νὰ τὸν γυροῖσῃ (III, 7 - 9).

ἀναφωνεῖ ὁ συγγραφεὺς. *Ἀδτὴ τὸ πῶς παίζει τὸν αἰνον, ὡσὰν παιγνιώτης λόραν* (III, 26) — δηλώνει⁸⁶. Καθ' ὅλον τὸ ποίημα *Ἀφήγησις παράξενος*, ὁ Σαχλίκης παρουσιάζει ἑαυτὸν ὡς ἔρμαιον τῆς τύχης⁸⁷. Ἡ τύχη ἤρχισε νὰ τοῦ φέρῃ δυσκολίας ἀφ' ὅτου ὁ Σαχλίκης ἔγινε δεκατεσσάρων ἐτῶν (III, 39). Αὐτὴ τὸν ἠνάγκασε νὰ ἀγαπήσῃ τὴν ἀμαρτίαν (III, 49) καὶ τὸν ὠδήγησεν εἰς τὰ πορνεῖα (III, 51), *Ἡ τύχη του ἡ κακὴ* (III, 91) παρεκίνησε τὸν Σαχλίκην νὰ κατασωτεύσῃ τὸ ὑπόλοιπον τῆς περιουσίας του. Ἀπὸ θέλησιν τῆς τύχης συνήτησεν ὁ ποιητὴς τὴν Κουταγιώταιναν (III, 102) καὶ μετὰ τὴν ἀποφυλάκισίν του κατηθύνθη εἰς χωρίον (III, 115). Εἰς τὸ χωρίον ὅμως οὐδὲν ἀπεκόμισεν (III, 115) καὶ ἡ τύχη τὸν διέταξε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πόλιν (III, 163). Σκέψεις περὶ τοῦ ἐφημέρου παντὸς ἐπιγείου ἀπαντοῦν καὶ εἰς ἄλλα ἔργα τοῦ Σαχλίκη: *Κυλιοῦν τὰ πράγματα τοῦ κόσμου καὶ διαβαίνουν* (II, 100), — λέγει εἰς τὸ *Διὰ τοὺς φίλους* ποίημα. Μὲ σκέψεις περὶ τοῦ ἀπατηλοῦ τῶν ἐπιγείων καὶ τοῦ ἀσταθοῦς παντὸς ἐπιστητοῦ ἀρχίζει τὸ *Διὰ τὴν φυλακὴν* ποίημα (III, 419 κέξ.) Εἰς τὴν τελευταίαν περίπτωσιν ὁ Σαχλίκης ἐκφράζει εἰς τὸ λογοτεχνικόν του ἔργον τὴν ἀκόλουθον ἄποψιν: τοιαύτας σκέψεις συναντᾷ εἰς τὴν *γραφὴν τῶν φρονίμων* (III, 419 - 422).

Αἱ σκέψεις περὶ τοῦ ἀσταθοῦς καὶ δολίου τῆς ἀνθρωπίνης μοίρας,

⁸⁵) Πρβλ. *Περὶ τῆς ξενιτείας*, 148, 154 (G. Wagner, ἐνθ' ἄν., σελ. 203 - 220).

⁸⁶) Βλ. ἐπίσης III, 77 κέξ.

⁸⁷) *Τὰ μεγάλα ἀνήφορα κατήφορα μὲ φέρουν* (III, 72)—γράφει ὁ ποιητής.

ὡς καὶ ἡ προσωποποιήσις καὶ θεοποιήσις τῆς *Τύχης* ἀπαντοῦν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων εἰς τὴν λογοτεχνίαν⁸⁸. Παρὰ ταῦτα δὲν ὑπάρχει ἀνάγκη νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Σαχλίκης ἐγνώριζε τὰ μνημεῖα τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας. Ἡ ἰδέα περὶ τοῦ ἀσταθοῦς τῆς τύχης ἦτο, ὡς φαίνεται, διαδεδομένη ἀπανταχοῦ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλλάδος: ἀπαντᾷ εἰς πολλὰ ἔργα, ἐν οἷς καὶ τῆς δημόδους γλώσσης. Παρόμοιαι σκέψεις δὲν εἶναι σπάνιαι παρὰ τῷ Προδρομῷ καὶ τῷ Τσέτση. Εἰς τὸ *Δραμάτιον* τοῦ Μ. Ἀπλουχείρα, συγγραφέως τοῦ ΙΒ' αἰῶνος, ἐμφανίζεται προσωποποιημένη ἡ μορφή τῆς *Τύχης*. Εἰς τὸν ἀλληγορικὸν ποιητικὸν μῦθον *Λόγος παρηγορητικὸς περὶ δυστυχίας καὶ εὐτυχίας* ἀπεικονίζοντο αἱ ἀλληγορικαὶ μορφαὶ τῆς εὐτυχίας καὶ δυστυχίας. Ἡ προσωποποιήσις τῆς μοίρας ἐμφανίζεται ὡς συνομιλητὴς εἰς τὸν διάλογον τοῦ Φυλιέρου (*Ἱστορία καὶ ὄνειρο τοῦ ἐγγενεστάτου ἀρχοντος κυρίου Μαρίνου Φαλιέρου*). Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι εἰς δύο ἀνώνυμα ἔργα τῆς δημόδους λογοτεχνίας, χρονολογούμενα περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ἐποχὴν δηλαδὴ κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζη ὁ Σαχλίκης, ἀπαντᾷ ἡ εἰκὼν τοῦ τροχοῦ τῆς τύχης, ὁ ὁποῖος ἀνεβάζει τὸν ἀνθρώπον ὑψηλὰ ἄπλως καὶ μόνον διὰ νὰ τὸν καταβαραθρώσῃ αἰφνιδίως⁸⁹. Ἡ εἰκὼν αὕτη εὐρίσκει ἀπόλυτον ἀντιστοιχίαν εἰς τὴν *Ἀφήγησιν παράξενον* τοῦ Σαχλίκης: *δύναται ἡ τύχη τὸν τροχὸν πάλιν νὰ τὸν γυρίσῃ* (ΙΙ, 9). Αἱ σκέψεις περὶ τοῦ ἀσταθοῦς τῆς μοίρας δὲν εἶναι σπάνιαι εἰς τὴν μετέπειτα νεοελληνικὴν λογοτεχνίαν⁹⁰ καὶ ἡ ἀποστροφὴ πρὸς τὴν μοῖραν, ἰδίᾳ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔργου, ἀπαντᾷ συχνὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν προφορικὴν ποιήσιν⁹¹.

Αἱ ἰδέαι τοῦ Σαχλίκης περὶ τοῦ ἀσταθοῦς τῆς τύχης δὲν εἶναι τὸσον μία ἀφηρημένη ἠθικοπλαστικὴ φιλοσοφία, ὅσον πικρὰ συμπεράσματα ἐκ προσωπικῆς πείρας ζωῆς. Ἡ *Ἀφήγησις παράξενος* ἐγράφη ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς ἐμπείρου ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος διηγείται τὸ ἄσικτον παρελθόν του. Ὁ Σαχλίκης διαρκῶς κρίνει ἑαυτὸν καὶ προσπαθεῖ νὰ

⁸⁸) Ἐπιχειρήματα καὶ παραπομπὰς εἰς τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν, βλ. ἐν J. Irmischer, *Pallad, Viz. Vrem.*, XI (1956), σελ. 261 - 262.

⁸⁹) *Ἀφάβητος κατανυκτικὸς καὶ ψυχωφελής*, 6 - 15 (G. Wagner, ἐνθ' ἄν., σελ. 242 - 247). Ἡ ἰδέα αὕτη ἀποδίδεται δι' ὁμοίων σχεδὸν ἐκφράσεων εἰς τὸ *Περὶ τῆς ξενιτείας* ἔργον, 431 - 433. Παράπονα κατὰ τῆς τύχης ἐκφράζονται καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ *Περὶ τῆς ξενιτείας* ποιήματος.

⁹⁰) «Ἡ θλιβερὰ σκέψις περὶ τοῦ ἀσταθοῦς παντὸς γηίνου .. ἀποτελεῖ τὸ προσφιλέστατον θέμα πολλῶν νεοελληνικῶν ποιημάτων» (K Dietrich, *Geschichte des byzantinischen und neugriechischen Literatur*, Leipzig, 1902, σελ. 83).

⁹¹) A. Passow, ἐνθ' ἄν., CCCLXXXV. A. Jeannarakis, ἐνθ' ἄν., σελ. 16, 76 κ. ἄ.

δικαιολογηθῆ μόνον ἀπὸ τὰς ᾠδιοουργίας τῆς τύχης, ἔναντι τῶν ὀποίων καταδεικνύεται πάντοτε ἀνίσχυρος. Ὁ Σαχλίκης ἀποδίδει ἐπίσης εἰς ἑαυτὸν εὐγενεῖς τινὰς σκέψεις καὶ ὑποκινήσεις, αἱ ὁποῖαι ὁμῶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ πραγματοποιηθοῦν ἐξ αἰτίας τῆς ἀβουλίας καὶ τῆς παθητικότητός του. Οὕτω, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς σταδιοδρομίας του ὡς δικηγόρου, ἐπεχείρησε μετὰ ζήλου νὰ ἐκτελέσῃ τὰ καθήκοντά του, ἦτο δίκαιος, ἀπήλλαξε τῆς πληρωμῆς πολλοὺς πτωχοὺς, δὲν ἐδέχτο δωροδοκίας⁹³. Ἡ διαγωγή του ὁμῶς αὐτὴ ἐπισύρει τὴν δυσἀρέσκειαν τῶν συναδέλφων του — δικηγόρων - δωροληπτῶν — ἐν μέσφ τῶν ὀποίων αἰσθάνεται ὡς λευκὸς κόραξ. Τὰ αἰσθήματά του ὁ Σαχλίκης περιγράφει συγκρίνων ἑαυτὸν πρὸς ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἐπιχειρεῖ τὸ πρῶτον θαλάσσιον ταξίδιον :

*οἱ νάπιες τῶν καὶ πίνουσιν, γελοῦν καὶ τραγουδοῦσι,
καὶ εἰς τὸ καρὰβιν τρέχουσιν, ἐδῶ καὶ ἐκεῖ πηδοῦσι,
καὶ ἐκεῖνοι ὀπού εἶναι ἀμάθητοι κείτονται σκοτισμένοι,
ξεροῦν καὶ πάλιν θέτουσιν ὡσάν ἀρρωσθημένοι*⁹⁴.

Ὁ Σαχλίκης ἐπιχειρεῖ ἐπίσης νὰ παραιτηθῆ τῆς ὑπηρεσίας, ἡ εὐγενὴς ὁμῶς αὐτὴ παρόρμησις δὲν ἦτο δυνατόν νὰ πραγματοποιηθῆ: ἔγινε καὶ ὁ ἴδιος δωρολήπτης, ὡς οἱ συνάδελφοί του. Τὴν τοιαύτην ἀλλαγὴν ὁ ποιητὴς παραβάλλει καὶ πάλιν μὲ θαλάσσιον ταξίδιον :

*Ἀμμή ὀποὺ πλέει εἰς τὴν θάλασσαν, ἀνάκειται (νὰ) μάθη,
νὰ πλέη καὶ αὐτὸς εἰς τὴν θάλασσαν, νὰ μὴ φοβῆται βάρη,
νὰ ἔν καὶ νάπιης ἔτοιμος, νὰ ἔν καὶ ταξιδιάρης*⁹⁵,

καὶ συνεχίζει ὁ συγγραφεὺς :

*εἷτις ὀπου ἔχει φήτιζιόν του ἔνε γοῦν καὶ ἐκεῖνος,
ἄν ἦτο δυνατώτερος παρὰ ὀποὺ ἔναι ὁ πρίνος,
ἄδικος, κλέπτης νὰ γενῆ, μᾶλλον καὶ ἀζυγανάρης*⁹⁶.

Ἐχων ἐπίγνωσιν τῆς ἀβουλίας του ὁ Σαχλίκης δὲν προσπαθεῖ νὰ ἀπαλλάξῃ ἑαυτὸν παντὸς πταισματος. Ὁμολογῶ τὸ κρίμα μου — λέγει. Ἡ σαφὴς εἰκὼν τοῦ συγγραφέως ἀποτελεῖ μίαν τῶν βασικῶν ἀρετῶν τοῦ ἔργου Ἀφήγησις παράξενος. Αἱ εἰς τὴν Ἀφήγησιν παράξενον περιεχόμεναι διηγήσεις περὶ χωρικῶν (III, 170 - 258) καὶ δικηγόρων (III, 350 - 412) ὀλίγον διαφέρουν, κατὰ τὸ εἶδος, ἀπὸ τὰ ἀνά-

⁹³) Βλ. III, 275 - 284.

⁹⁴) III, 307 - 310.

⁹⁵) III, 325 - 327.

⁹⁶) III, 329 - 331. Ὁ Σ. Δ. Παπαδημητρίου δικαίως διορθώνει τὴν γράφην ὁ πρίμος (330) εἰς ὁ πρίνος. Τόσον ἡ ἔννοια ὅσον καὶ ἡ ὁμοιοκαταληξία (ἐκεῖνος) ἀπαιτοῦν τὴν διόρθωσιν ταύτην.

λογα ἔργα τοῦ ποιητοῦ, ὡς τὸ *Διὰ τοὺς φυλακατόρους καὶ Διὰ τὸν φυλακάτοράν μου* κ. ἄ. Εἰς τοὺς χωρικοὺς ὁ Σαχλίκης φέρεται μὲ τὴν ὑπερήφανον περιφρόνησιν ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος ἔχει γευθῆ τοὺς καρποὺς τοῦ πολιτισμοῦ τῆς πόλεως. Γεωκτῆμονες, γεωργοί, βοσκοί, χοιροβοσκοί καὶ λοιποὶ δὲν γνωρίζουν, κατὰ τὸν ποιητὴν, νὰ φερθοῦν εἰς τὴν κοινωνίαν, εἶναι ἀγροῖκοι καὶ ἀμόρφωτοι (III, 173 κέξ.) Μισεῖ τοὺς χωρικοὺς, ἐπικαλεῖται ἐπὶ τὰς κεφαλὰς των τὴν ὄργην τοῦ Χριστοῦ (III, 246). Παρὰ τὴν τοιαύτην σαφῆ τάσιν, ὁ Σαχλίκης δίδει εἰκόνα τοῦ βίου τῶν χωρικῶν καὶ ἀναφέρει πολὺ ἐνδιαφερούσας λεπτομερείας τῆς ζωῆς των⁹⁶. Δυστυχῶς, φαίνεται ὅτι ἐχάθη τὸ μῆμα ἐκεῖνο τοῦ περὶ χωρικῶν διηγήματος, εἰς τὸ ὁποῖον γίνεται λόγος περὶ τοῖς ἱερέως τοῦ χωρίου⁹⁷. Ὁ ποιητὴς ἀποκαλεῖ εἰρωνικῶς τὸν ἱερέα *κουράτορα* (ἰτ. *curatore*).

Οὐχὶ ὀλιγώτερον ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ περὶ δικηγόρων διήγησις τοῦ Σαχλίκη. Κατὰ τὸν ποιητὴν ἡ τάξις αὕτη μαστίζεται ὑπὸ τῆς διαφθοράς. Οἱ δικηγόροι θεωροῦν τὸ ἐπάγγελμά των μόνον ὡς μέσον πλουτισμοῦ: *Πάσχε καὶ πλούσιους καὶ πτωχοὺς πάντας νὰ τοὺς ἐγδέρῃς. Ἐπαιρνε ἀπ' ὅλους πλήρωμα, κάμε καλὸν σακκούλιν*, παροτρύνουν τὸν Σαχλίκην οἱ συνάδελφοί του (III, 290 — 291). Ἡ ἀπληστία ἐμφανίζεται ὑπὸ τοῦ Σαχλίκη καὶ εἰς τὴν παροῦσαν περιπτώσιν ὡς τὸ κύριον γενικὸν ἐλάττωμα. Ὁ δικηγόρος, ἐὰν δὲν λάβῃ δῶρα, δὲν εἶναι διατεθειμένος νὰ ἐνεργήσῃ, ἀκόμη καὶ ἐὰν ὁ ἀνθρώπος κινδυνεύει νὰ ἀποθάνῃ (III 361), ὅταν ὅμως βλέπῃ ἐνώπιόν του πλούσιον ὁ ὁποῖος πλουσιοπαρόχως ἀμοίβει τὰς ὑπηρεσίας του, ἀναπτύσσει τὴν μεγαλυτέραν δραστηριότητα (III, 391 κέξ.). Ὁ ποιητὴς παραβάλλει τοὺς δικηγόρους μὲ κλέπτας, οἱ ὁποῖοι μοιράζονται τὴν λείαν των (*ὡσὰν κλέπτας νὰ μεράζουν* — III, 314) *ὡσὰν λυσσάροι λύκοι* (III, 301). Δυσκόλως εἰς μίαν ἱστορικὴν πηγὴν περιέχεται τοιαύτη σαφῆς εἰκὼν τῆς ἀποσυνθέσεως τῆς τάξεως τῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων⁹⁸.

⁹⁶) Βλ. π. χ. III, 182 - 183, 186 - 187 κ. ἄ.

⁹⁷) Ὁ Σαχλίκης γράφει: *Ἄς ἔρθωμεν εἰς τὸν παπᾶν...* (III, 219). Ἡ διήγησις ὅμως δὲν ἀκολουθεῖ.

⁹⁸) Ἐμμεσα δεδομένα περὶ τῶν καταχρήσεων τῶν ἐν Κρήτῃ κρατικῶν ὑπαλλήλων, ἐν οἷς οἱ *advocatores communis*, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῶν ἐγγράφων τῆς συλλογῆς Noiret. Ὁ Δόγης τῆς Βενετίας ἐστειλε τακτικῶς εἰς Κρήτην συνδίκους μὲ εἰδικὴν ἐξουσιοδότησιν· εἰς τὴν δικαιοδοσίαν των ὑπήγετο καὶ ἡ ἀποδοχὴ παραπόνων κατὰ τῶν κρατικῶν ὑπολλήλων, ἐν οἷς οἱ *advocatores communis* (βλ. ἐπὶ παραδείγματι τὰ ἐγγραφα τῆς 13ης Μαΐου 1438, σελ. 378 κέξ, τῆς 12ης Ἀπριλίου 1473, σελ. 525 κέξ, κ. ἄ.). Εἰς τὸ ἐγγραφοῦ τῆς 15ης Μαρτίου 1436 γίνεται λόγος περὶ τῆς ἀπαγορεύσεως ταυτοχρόνου ἐκλογῆς δικηγόρων συγγενῶν. Παρομοία πρᾶξις ὠδήγει, ὡς φαίνεται, εἰς κατα.

Τὰ ἀνωτέρω ἀναφερθέντα ἔργα τοῦ Σαχλίκη περιέχονται εἰς τὰ χειρόγραφα ὑπὸ ἓν ποίημα. Ὁ ἔτερος κύκλος ἀποτελεῖ τὰς οὕτω καλουμένας *Ἐρμηνείας εἰς Φρατζεσκήν* (I, 1 - 367).

Ὁ ἀριθμὸς τῶν παραλλαγῶν τοῦ ποιήματος τούτου, εἶναι σχετικῶς μικρός, ἢ σειρὰ τοῦ κειμένου ἢ αὐτὴ⁹⁹. Ὅλα τὰ ἔργα τοῦ Σαχλίκη κατὰ τινα βαθμὸν ἔχουν διδακτικὸν χαρακτῆρα, ἀλλὰ τοῦτο ἰδιαιτέρως εὐσταθεῖ διὰ τὰς *Ἐρμηνείας εἰς Φρατζεσκήν* — κύκλον ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ διδαχὰς τοῦ συγγραφέως πρὸς τὸν υἱὸν παλαιοῦ του φίλου. Διδαχαὶ ἀπευθυνόμεναι εἰς συγκεκριμένον πρόσωπον ἢ ἀπλῶς εἰς τὸν ἀναγνώστην ἦτο προσφιλὲς εἶδος τῆς βυζαντινῆς λογοτεχνίας, ἰδίᾳ τῆς γραφομένης εἰς δημῶδη γλῶσσαν¹⁰⁰.

Ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὁ κύκλος οὗτος παρουσιάζει τὴν αὐτὴν μὲ τὰ λοιπὰ ἔργα τοῦ ποιητοῦ σύνθεσιν: μετὰ τὴν γενικὴν εἰσαγωγὴν (1 - 51) ἀκολουθοῦν τρία ἀνεξάρτητα ποιήματα, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν ἓν σύνολον. Εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ὁ Σαχλίκης λέγει ὅτι δὲν δίδει διὰ πρώτην φορὰν συμβουλὰς εἰς τὸν Φρατζεσκήν (ἐπὶ παραδείγματι, συμβουλεύει τὸν υἱὸν τοῦ φίλου του νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς ξένας χώρας — I, 1 - 2), αἱ συμβουλαὶ ὅμως αὐταὶ δὲν ἔφεραν τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα. Ἡ περιγραφή τῶν συμφορῶν, αἱ ὁποῖαι ἀναμένουν τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ ξένῃ, ἀποτελοῦν τὸ περιεχόμενον μεγάλου κύκλου ἑλληνικῶν λαϊκῶν τραγουδιῶν. Ὅτι τὸ θέμα τοῦτο δὲν ὑπῆρξε ξένον πρὸς τὴν βυζαντινὴν δημῶδη λογοτεχνίαν, ἀποδεικνύει τὸ *Περὶ τῆς ξενιτείας* διασπῶδὲν ἔργον ἀνωδύμου. Ἐὰν τὸ περὶ ἀποδημίας ποίημα τοῦ Σαχλίκη διεσώζετο μέχρις ἡμῶν, ἴσως νὰ εἴχομεν καλλιτέραν ἀπόδειξιν τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ ἔργου τοῦ ποιητοῦ ἀπὸ τὴν λαϊκὴν παράδοσιν.

χρήσεις. Περὶ τῶν καταχρήσεων τῶν κρατικῶν ἑπαλλήλων ἄλλων κατηγοριῶν, βλ. H. Noiret, ἐνθ' ἄν., σελ. 527 κ. ἄ.

⁹⁹) Μόνον μετὰ τὸ I, 336 οἱ P καὶ M δίδουν κείμενα διαφορητικά.

¹⁰⁰) Βλ. π. χ. τοὺς στίχους οἱ ὁποῖοι ἀποδίδονται εἰς τὸν Κωνσταντῖνον Μανασσῆν (18' αἰῶν) (E. Müller, *Annuaire de l'association pour l'encouragement des études grecques en France*, 1875), ἢ τὸ ποίημα τὸ ὁποῖον ἀπευθύνεται εἰς ἀνεψιὸν τοῦ συγγραφέως καὶ ἀποδίδεται εἰς τὸν Σπανέαν (18' αἰῶν) (E. Legrand, *Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs aux XVe et XVIe siècles*, vol. I, 1885), *Στίχοι ἀποσχέδιοι εἰς κοινὴν ἀκοήν* Γεωργίου Λαπήθου (18' αἰῶν) (P. G., τόμος 149). Πρβλ. ἐπίσης τὰ μικρὰ διδακτικὰ ποιήματα τοῦ Φαλιέρου (18' αἰῶν) (E. Legrand, *Bibliothèque grecque vulgaire*, 2, 1881), κ. ἄ. Τὸν Σαχλίκην μιμεῖται καὶ ὁ Μ. Δεφαράνας (βλ. Σ. Δ. Παπαδημητρίου, ἐνθ' ἄν., σελ. 227 κέξ) Εἰς τὸ εἶδος τοῦτο δυνάμεθα νὰ κατατάξωμεν καὶ ἔργα ἀνωδύμων, ὡς τὸ *Περὶ τῆς ξενιτείας*, τὸ *Περὶ γέροντος νὰ μὴν πάρῃ κορίτσι* κ. ἄ.

Εἰς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν προαναφερθέντων τριῶν ποιημάτων ὁ ποιητὴς συμβουλεύει τὸν Φρατζεσκὴν νὰ ἀποφεύγῃ τὰς νυκτερινὰς περιπλανήσεις, εἰς τὸ δεύτερον νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ τυχηρὰ παίγνια, εἰς τὸ τρίτον τὸν προειδοποιεῖ διὰ τὰς ῥαδιουργίας τῶν πολιτικῶν. Δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, ἔν συγκρίσει πρὸς ἄλλα τοῦ αὐτοῦ εἴδους ἔργα τοῦ Σαχλίκη, ἡ ἐπίδρασις τῆς θρησκείας εἶναι σημαντικῶς ἀσθενεστέρα: ἡ μνεία τοῦ Χριστοῦ, ἡ προειδοποιήσις περὶ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ κ.τ.λ. ἔχουν ἐπιποδτικὸν χαρακτῆρα καὶ δὲν προσδιορίζουν τὸ γενικὸν ὕφος τοῦ ποιήματος¹⁰¹. Καὶ ἐδῶ, ὡς καὶ εἰς ἄλλα ποιήματά του, ὁ Σαχλίκης ὀμιλεῖ μὲ πικρίαν περὶ τῆς ἀπληστίας καὶ τῆς ἐπιθυμίας κέρδους¹⁰², αἱ διδαχαὶ του ὅμως δὲν παρουσιάζονται ὡς καρπὸς ἀφηρημένης ἠθικολογίας, ἀλλὰ στηρίζονται ἐπὶ τῆς πείρας τοῦ συγγραφέως¹⁰³. Χαρακτηριστικαὶ τοῦ ὕφους τῶν *Ἐρμηνεῶν* εἶναι αἱ ἀναφοραὶ¹⁰⁴, αἱ παραβολαὶ¹⁰⁵, αἱ παροιμιώδεις ἐκφράσεις¹⁰⁶, αἱ ὁποῖαι, ὡς ἤδη παρατηρήσαμεν, ἀπαντοῦν συχνὰ εἰς τὸν Σαχλίκην.

Ἄν καὶ εἶναι ἀδύνατον νὰ εὔρωμεν εἰς τὸν Σαχλίκην ἀπ' εὐθείας μνείαν γεγονότων κρατικῶν ἢ πολιτικῶν, τὰ ἔργα του ὅμως παρέχουν μίαν ἐνδιαφέρουσαν εἰκόνα τῆς ζωῆς τῆς νήσου Κρήτης κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ΙΕ' αἰῶνος. Ὁ μελετητὴς τῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης Gerland ὑποστηρίζει ὅτι ὁ ΙΕ' αἰὼν ὑπῆρξεν αἰὼν ἀκμῆς καὶ εὐημερίας τῆς νήσου¹⁰⁷. Τὰ ἔργα τοῦ Σαχλίκη ἐπιφέρουν διορθώσεις τινὰς εἰς τὸν ὑπερβαλλόντως αἰσιόδοξον αὐτὸν χαρακτῆρισμόν μαρτυροῦν ὅτι ἡ ὠρισμένη οἰκονομικὴ ἀκμὴ συνωδεύετο ὑπὸ μεγάλης περιοριστικῆς διαφοροποιήσεως καὶ πτωχεύσεως κοινωνικῶν τινῶν τά-

¹⁰¹) Π. χ. I, 33 κέξ., 60 - 63, 110 κέξ. 129, 231 - 233 κ. ἄ.

¹⁰²) Ὁ Σαχλίκης διηγεῖται διὰ τὰ τυχηρὰ παίγνια ὅτι:

*δταν κερδαίνῃ ὁ ζαριστής, πολλοὶ τὸν συνηροφιάζουν,
ἀμὴ δταν χάγῃ ἀφήνουν τον κι' οὐδὲν τὸν ἀναμνιάζουν* (I, 154-155).

Διὰ τὴν ἀπληστίαν τῶν πολιτικῶν ὁ Σαχλίκης ὀμιλεῖ εἰς ὄλην τὴν τρίτην *Ἐρμηνείαν*.

¹⁰³) Ὁ Σαχλίκης ἐκ νεότητος μετεῖχε νυκτερινῶν περιπλανήσεων, περὶ τῶν ὁποίων προειδοποιεῖ τὸν Φρατζεσκὴν (II, 67 - 69). Ὑπέφερε καὶ ἀπὸ τὰς πολιτικῶν, τὰς ραδιουργίας τῶν ὁποίων διηγεῖται εἰς τὸν Φρατζεσκὴν

¹⁰⁴) Ἰδιαιτέρως πολυάριθμοι εἶναι αἱ ἀναφοραὶ τῆς πρώτης «Ἐρμηνείας» *τὴν νύκτα ὁποῦ περιπατεῖ... (58, 62, 72, 74), ὁποῦ γυρίζει σκοτεινὰ... (70, 106, 109, 111)*. Βλ. ἐπίσης I, 65 - 67, 122 - 123 κ. ἄ.

¹⁰⁵) Βλ. ἐπὶ παραδείγματι τὴν γραφικὴν παραβολὴν τοῦ παίχτου πρὸς ἰχθῦν ἀγκιστρωθέντα (I, 218 - 221).

¹⁰⁶) I, 8 - 21, 249, 290, 338 κ. ἄ.

¹⁰⁷) E. Gerland, Kreta als venezianische Kolonie (1204 - 1669), Historisches Jahrbuch, τόμ. 20, 1889, σελ. 1 - 24.

ξεων, ὑπὸ ἠθικῆς πτώσεως, ἀπληστίας καὶ διαφθορᾶς. Ἀνάλογον εἰκόνα δίδουν τὰ ἔγγραφα τοῦ ἑνετικοῦ ἀρχείου, πολλὰ τῶν ὁποίων δύναται νὰ χρησιμεύσουν ὡς τεκμηρίωσις τῶν ποιημάτων τοῦ Σαχλίκη. Ὁ Σαχλίκης ὁμιλεῖ ἐπανειλημμένως μὲ συμπύθειαν διὰ τὰς θλίψεις καὶ τὰ πάθη τῶν πτωχῶν. Περὶ τῆς δυσχεροῦς καταστάσεως τοῦ ἀπόρου πληθυσμοῦ τῆς Κρήτης, καταστάσεως ἡ ὁποία ἐπεδεινώθη μετὰ τὸν κατὰ τῶν Τούρκων πόλεμον τοῦ 1463 - 1479, μαρτυροῦν καὶ τὰ ἔγγραφα. Εἰς τὸν λόγον τῶν Κρητῶν ἀντιπροσώπων Ματθαίου Μουδάτσου καὶ Νικολάου Γριμάνη ἐνώπιον τῆς ἑνετικῆς κυβερνήσεως¹⁰⁸, ἀναφέρεται ὅτι πολλαὶ πόλεις ἐληλατήθησαν, κατεστράφησαν καὶ στεροῦνται πληθυσμοῦ, ἡ γεωργία εὐρίσκεται εἰς παρακμὴν (*negligetur et deseritur agricultura*), οἱ Ἑνετοὶ ἐπιβάλλουν βερεῖς φόρους εἰς τὸν κρητικὸν πληθυσμὸν (...*cum gravissimis penis cogimur afferre illam quantitatem quam non excussimus a villanis*). Οἱ πρέσβεις ὑπογραμμίζουν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν περιορισμὸς τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἔμπορίου ἔχει ἀντίκτυπον εἰς τοὺς πτωχοὺς ναυτικούς (*pauperes marinarum*), οἱ ὁποῖοι ἔξοικονομοῦν τὸν ἐπιούσιον διὰ τῆς μεταφορᾶς ἐμπορευμάτων.

Ἡ τύχη τοῦ ἰδίου τοῦ Σαχλίκη, τὴν ὁποίαν διηγεῖται εἰς τὴν Ἀφήγησιν *πυράξενον*, εἶναι προφανῶς ὅπως τυπικὴ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς: ὁ Σαχλίκης κωλεῖ τὴν οἰκίαν καὶ τὴν γῆν τὰς ὁποίας ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τοὺς γονεῖς του, διὰ τὰ ἐξοφλήσῃ τὰ χρέη του εἰς τοὺς τοκογλύφους. Τὰ κείμενα τοῦ ἑνετικοῦ ἀρχείου θέτουν εἰς τὴν διάθεσίν μας πολυαριθμούς μαρτυρίας τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀναπτύξεως τῆς τοκογλυφίας κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα¹⁰⁹. Εἰς τὸ ἔγγραφον τῆς 14ης Νοεμβρίου 1415 γίνεται λόγος περὶ πολιτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐγκατέλειψαν τὴν πατρίδα (*exules a patria*), ἔγιναν φυγάδες καὶ τυχοδιώκται (*fugitivi et vagabundi*), διότι δὲν ἠδύναντο νὰ πληρώσουν τὰ χρέη των. Ἐπιβεβαιοῦνται ἐπίσης αἱ πληροφορίαι τοῦ Σαχλίκη περὶ τῆς διαφθορᾶς τῶν ὑπαλλήλων, ἰδίᾳ τῶν *advocatores communis*¹¹⁰. Ἡ σκοτεινὴ εἰκὼν, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Σαχλίκης, εἶναι βεβίως μέχρις ἐνὸς σημείου ἀποτελεσματῆς θέσεως τοῦ συγγραφέως, ἐνὸς ἀποτυχόντος ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος γογγύζει κατὰ τοῦ κόσμου. Ὡς συνάγεται ὅμως ἐκ τῶν ἐγγράφων, ὁ Σαχλίκης ἀπλῶς ὑπερβάλλει, δίδων ἐν τῷ συνόλω τῆς μίαν ἀληθῆ ἀπεικόνισιν τῆς ζωῆς τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἐποχὴν του.

Αἱ ὕφ' ἡμῶν παρατηρηθεῖσαι ἰδιομορφίαι τοῦ ἔργου τοῦ ποιητοῦ

¹⁰⁸) H. Noiret, ἐνθ' ἀν., σελ. 513.

¹⁰⁹) Αὐτόθι, σελ. 241 - 242, 493 κ. ἄ.

¹¹⁰) Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 330.

— χονδροειδής ρεαλισμός, τάσις διδακτικοσατιρική, στάσις εἰρωνική ἔναντι τοῦ κλήρου, χρῆσις δημώδους γλώσσης καὶ μίμησις τῆς λαϊκῆς παραδόσεως — φέρουν τὰ ἔργα τοῦ Σαχλίκη πλησίον ἔργων τινῶν τῆς εὐρωπαϊκῆς προαναγεννησιακῆς λογοτεχνίας¹¹¹ «Εἰς τὸ Βυζάντιον δὲν ὑπῆρχεν ἰσχυρὰ μέση ἀστική τάξις, ἀπὸ τὴν ὀλιαν ἢ δυτικῆ λογοτεχνία ἦντιαι τὸς δυνάμεις τῆς» — ἔγραφεν ὁ Dieterich¹¹². Φαίνεται, ὅτι διὰ τὴν Κρήτην τοῦ ΙΕ' αἰῶνος τὸν ὅλον τῆς «μέσης ἀστικῆς τάξεως» τῶν εὐρωπαϊκῶν χωρῶν διεδραμάτιζεν ἡ τάξις τῶν ἐμπόρων, ναυτικῶν καὶ ἄλλων κατοίκων τῶν πόλεων, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀλοίων εἶχεν ἀυξηθῆ σημαντικῶς χίρις εἰς τὸ δραστήριον ἐμπόριον τῆς Κρήτης κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα¹¹³. Αἱ ἀπαιτήσεις τῶν τάξεων τούτων τοῦ πληθυσμοῦ κατῴρθωσαν νὰ ἀναζωογονήσουν τὴν δημοκρατικὴν τάσιν εἰς τὴν κρητικὴν λογοτεχνίαν τοῦ ΙΣΤ' - ΙΖ' αἰῶνος, εἰς τὰς πηγὰς τῆς ὁποίας εὐρίσκεται τὸ ἔργον τοῦ Σαχλίκη — τάσιν τὴν ὁποίαν ἐνίοτε ὀνομάζουσι Κρητικὴν Ἀναγέννησιν.

Γ. Ν. ΛΙΟΥΜΠΑΡΣΚΥ

Μετάφρασις ΜΑΡΙΑΣ Γ. ΝΥΣΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

¹¹¹) R. Cantarella, (ἐνθ' ἄν., ὑποσ. 22) ὀρθῶς παρετήρησε τὴν ὁμοίότητα τοῦ ἔργου Ἀφήγησις παράξενος πρὸς ἰσπανικὸν μυθιστόρημα τοῦ εἶδους picaresco, ἔχων ὑπ' ὄψιν τοῦ χαρακτηριστικὰ τοῦ εἶδους τούτου, ὡς ἡ αἰτιοβιογραφία, ὁ ἠθογραφικὸς χαρακτήρ, ὁ νατουραλισμὸς καὶ ὁ διδακτικὸς χαρακτήρ. Ἡ χρονολογία (τὸ πρῶτον μυθιστόρημα τοῦ εἶδους picaresco, ὁ Lazarillo, ἐνεφανίσθη τῷ 1553) ἀποκλείει πᾶσαν σκέψιν περὶ ἀμέσου ἐξαμνησεως. Τὰ ἔργα τοῦ Σαχλίκη δύναιται νὰ παραβληθοῦν ἐπίσης πρὸς τοὺς εἰλικρινεῖς, ἐνίοτε κυνικοῦς, στίχους τοῦ συγχρόνου του, μεγαλοφυοῦς François Villon, καθὼς καὶ πρὸς τοὺς στίχους τοῦ προγενεσιέρου τοῦ Villon Rutebeuf. Εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν θὰ πρέπη βεβαίως νὰ πρόκειται οὐχὶ περὶ ἀμέσου ἐπιδράσεως, ἀλλὰ περὶ ὁμοιότητος λογοτεχνικῶν φαινομένων μιᾶς περιόδου προπαρασκευῆς ἢ πρωίμου Ἀναγεννήσεως.

¹¹²) K. Dieterich, ἐνθ' ἄν., σελ. 30.

¹¹³) Ἐν Κρήτῃ οἱ τεχνίται — τάξις βασική τῶν πόλεων τῆς Μεσαιωνικῆς Εὐρώπης — σχεδὸν δὲν ὑπῆρχον. Εἰς ἔγγραφα τοῦ ἐνετικοῦ ἀρχείου, ἀναφέρονται μόνον οἱ βαρκελποιοί, οἱ ὁποῖοι κατεσκευάζον βυρβελια οἴνου — ἐνὸς τῶν κυριωτέρων εἰδῶν ἐξαγωγῆς.

Προσθήκη τ. Μεταφρ.: Θεωροῦμεν σκόπιμον νὰ προσθέσωμεν ἐνταῦθα τὰ κατωτέρω πρόσφατα περὶ τοῦ Σαχλίκη δημοσιεύματα, τὰ ὁποῖα ὁ συγγραφεὺς τῆς ἀνωτέρω μεταφρασθεῖσης ἀξιολόγου μελέτης δὲν ἠδυνήθη νὰ ἔχη ὑπ' ὄψιν του: Σ τ. Ἀλεξίου, Φιλολογικαὶ παρατηρήσεις εἰς κρητικὰ κείμενα, Στέφανος Σαχλίκης, Κρητικὰ Χρονικά, VIII (1954), σελ. 239 - 243 καὶ M. Vitti, Il poema parenetico di Sachlikis nella tradizione inedita del cod Napoletano, Κρητικὰ Χρονικά, XIV (1960), σελ. 173 - 200.